

๘๓. กว่าจะถึงบางอ้อ

Until You Get the Right Way

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

ในการประพฤติปฏิบัติตามพระสัทธรรมอันอนันตนิหังพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ย่อมเกิดอิทธิฤทธิ์ขึ้น ที่เรียกว่า “อนุศาสนิปาฏิหาริย์” แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ทรงแนะนำพร้งสอนไม่ให้ไป “ถ้อมมันยัดมัน” เพื่อให้เข้าใจถึง “ธรรมทั้งหลายไม่มีตัวตน” คือ “เห็นความไม่มีตัวตน เป็นอนัตตาหรือสูญญตะ” โดยไม่วิปริต นั่นคือ “วิปาส ๔” หมายถึง ความเห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ได้แก่ **สัญญาวิปาส ๑** จิตตวิปาส ๑ ทัฬหวิปาส ๑ ซึ่งทำให้เกิดความวิปาสที่ ๔ คือ (๑) เห็นไม่เที่ยง เป็นเที่ยง (๒) เห็นทุกข์ เป็นสุข (๓) เห็นความไม่มีตัวตน เป็นอัตตา และ (๔) เห็นไม่งาม เป็นงาม ตามลำดับ เมื่อจิตใจมีวิปาสครอบงำอยู่ จิตใจก็ถูกกัสมุขด้วย “นิรวณ” (นิรวณูปกิเลส-จิตตอุปกิเลส-ปริยฐานกิเลส) เมื่อทำลายนิรวณได้ สมาธิก็ย่อมอุบัติเกิดขึ้นในฉานธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะ “จตุตถฉาน” อันเป็น “ปัญญาในสมาธิ” (ญาณทัสสนะ) และทำให้เกิด “ปัญญาในวิปัสสนา” ที่เรียกว่า “ญาณ” เพราะฉะนั้น “กุศลธรรมทั้งหลาย-ฉาน-ญาณ” จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรม ที่ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาจะมองข้ามละเลยความสำคัญนี้ไม่ได้เด็ดขาด อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ย่อมเกิดขึ้น ตั้งแต่การบรรลุถึง “ปฐมฉาน” (วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา) จิตย่อมปราศจากนิรวณทั้งหลาย (นิรวณ ๕-อวิชชา-อหังการ-อกุศลธรรมทั้งหลาย = ญาณในธรรมที่อันตรายแก่สมาธิ) ฉะนั้น การปฏิบัติธรรม ก็คือ กระบวนการประพฤติปฏิบัติที่เริ่มต้นด้วย (๑) ให้ถือเอา “สิกขา ๓” ด้วย “อนุปัพพลิกขา” คือ การศึกษาไปตามลำดับ (๒) ให้ถือเอา “ชุดังคัสม ๑๓” ด้วย “อนุปัพพกิริยา” คือ การทำไปตามลำดับ และ (๓) ให้ถือเอา “อนุปัปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘-การจำแนกอารมณ์ ๓๘-โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ด้วย “อนุปัพพปฏิบัติ” คือ การปฏิบัติไปตามลำดับ ความเข้าใจที่ถูกต้องในการปฏิบัติธรรมนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นง่ายกับคนทั่วไปผู้มีบาปหนา ถึงแม้ผู้ออกบวชแล้ว ก็ใ้เชื่อว่าเข้าถึงได้จริง เพราะศีลที่บริสุทธิ์ (สังวร ๕) ย่อมทำให้เกิด “อริยมรรค-อูตตริมมุตตธรรม” แต่อย่าไปหลงมกมาย จนเป็นบ้าไป เกินเลยไป จากคำสอนของพระพุทธองค์ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมพึงดำเนินตามหลักแก่นพระศาสนาอย่างแท้จริง คือ “พระไตรปิฎก” ส่วนการต่อยอดองค์ความรู้ที่เกินไปจากนั้น ก็ให้ถือว่าเป็นเรื่อง “ปฏิภาณปฏิสัมภิตา” (ความคิดริเริ่ม-ความคิดสร้างสรรค์-ความคิดประยุกต์ดัดแปลง) แต่อย่าไปหลงจนสำคัญตนเองผิดว่าเป็น “ศาสนดาใหม่แห่งโลกวิปริต” ที่หลายต่อหลายคนวิปาสวิปริตไป แทนที่จะเป็น “ผู้สืบทอดพระศาสนา” กลับกลายเป็น “ตัวทำลายพระศาสนา” ไปเสียเอง ความมหัศจรรย์ของพระศาสนามิจริง แต่จะเกิดขึ้นจริงกับผู้มีปัญญาเห็นธรรมทั้งหลายและปัญญาตรัสรู้เท่านั้น คนที่ไม่สำรวจด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖ ย่อมตกเป็นสาวกของความอุบาทว์ได้ทุกเมื่อขณะ เนื่องด้วยปัจจัย ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) “ความประมาทในปัญญา” และ (๒) “ความแห้งแล้งแห่งกัลยาณมิตร” นั่นเอง.

บทความที่ ๘๓ ประจำปี ๒๕๕๘ – กว่าจะถึงบางอ้อ

ความสงสัยเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาค้นคว้าวิจัย เพื่อหาคำตอบถึงสาเหตุของปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบข้างของเรา “**ความสงสัย-ความตื่นตัว**” (Wakefulness) หรือ “**ความอยากรู้อยากเห็น**” (Inquisitiveness or Curiosity) ซึ่งแสดงนัยถึง การศึกษา การค้นคว้า การสืบหา การวิจัย ตามลักษณะชนิดนี้ย่อมไม่ใช่ภาวะจิตที่ว่า “**ความลังเลสงสัย-ความระแวง-วิจิจจนา**” (Doubt or Uncertainty) ซึ่งจะต่อไปในลักษณะ “**สัมผัปลาปะ**” คือ คำพูดเพื่อเจ้อ คำซุบซิบนินทา ฉะนั้น “**ความอยากรู้อยากเห็น**” จึงเป็นลักษณะของความเจริญทางปัญญา ประเทืองปัญญา วิวัฒน์ปัญญา ส่วน “**ความระแวงสงสัย**” จึงเป็นลักษณะอุปนิสัยใจคอของพวกด้อยพัฒนาทางพฤติกรรมและจิตใจ ประกอบด้วยความเลื่อมทางอารยธรรมและคุณธรรม เพราะพวกนี้ มีปากไม่เป็นสิริมงคลแก่ชีวิตของตน จิตใจจึงเศร้าหมองและขุ่นมัว มีคำพูดหยาบๆ เป็นอาหารหล่อเลี้ยงจิตใจ ที่เกิดจากพวกนรกมีวิวาท์กับอสุรกาย จิตใจจึงจ้องที่อยู่ในโครงการบ้านจัดสรรในอบายภูมิ ทั้ง ๔ อันเป็นเรือใจ คือ “**พินิจตสันดาน**” ดังนั้น ถ้าจะว่าไป “**ความลังเลสงสัย-ความวาดระแวง-วิจิจจนา**” นั้น ย่อมเกิดจากความไม่รู้จริง “**อวิชา**” (ไม่รู้หรือริยัสัจ ๔-กาล ๓-ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ คือ จะไปบอก พวกนี้ก็ไม่หยิ่งไม่อยากจะรู้) ความไม่ศึกษาพระธรรม ความไม่ได้สมาทานไตรสิกขา ได้แก่ “**อธิศีลสิกขา-อธิจิตตสิกขา-อธิปัญญาสิกขา**” ความไม่ได้ถือปฏิบัติตามหลัก “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” ความหลงงมงาย (โมหะ) และ ความไม่มีสติสัมปชัญญะ (อโยนิโสมนสิการ) กล่าวโดยสรุป ไม่เข้าใจหลักธรรมอันเป็นแนวทางทางปัญญาในพระพุทธศาสนา คือ “**มัชฌิมาปฏิปทา**” เพราะฉะนั้น พระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น จึงไปเกิดกับคนโง่เขลาได้ยากมาก แต่จะเกิดกับคนดี มีจิตใจเมตตาปราณี มีศีลธรรม ซึ่งสุดท้ายก็จะมีภาวะที่พร้อมพัฒนาปัญญาให้สูงขึ้น เป็นลำดับ จนสามารถบรรลุธรรมวิเศษในพระศาสนานี้ได้ อย่างนี้ก็คือด้วยความศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยสมาทานนำไปใช้จริงในชีวิต โดยไม่คือ คิดคดทรยศต่อพระสัทธรรมแต่ประการใด หรือไปหักหลังคิดร้ายผู้ถือศีล เป็นต้น

ตามธรรมชาติของพระพุทธศาสนานั้น ไม่มีการบังคับเอาเป็นเอาตาย จึงถึงขั้นต้องใช้สงครามาเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์จากฝ่ายศาสนา เพราะสาระสำคัญของพระศาสนา “**ให้คิดเอง-ทำเอง-รู้ผลเอง**” ไม่มีหน่วยงานกลางรับผิดชอบการสอบวัดผล ที่เปิดโอกาสให้คนชั่วเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ เช่น การสอบบรรจุ หรือสอบศึกษาเรียนต่อ ถ้าบุคคลนั้น ถือมั่นปฏิบัติอย่างจริงจัง ย่อมบรรลุผลปฏิบัติใน “**อริยมรรค-อูตตริมนุสสธรรม**” นั่นคือ “**อริยมรรค**” หมายถึง ธรรมขั้นบรรลุผลแห่งการปฏิบัติ เช่น **ฉาน-อภิญา-มรรค-ผล** หรือเรียกอีกอย่างว่า “**อูตตริมนุสสธรรม**” หมายถึง ธรรมขบถยิ่งของมนุษย์ ธรรมของมนุษย์ผู้ขบถยิ่ง ธรรมล้ำมนุษย์ ได้แก่ **ฉาน-วิโมกข์-สมาบัติ-มรรคผล** บางทีเรียกให้ง่ายว่า “**ธรรมวิเศษ-คุณวิเศษ-คุณพิเศษ**” บุคคลผู้มีคุณชาติแห่งพระอริยสงฆ์หรืออริยบุคคลนั้น ไม่ค่อยชอบโอ้อวดประกาศตน เพราะผิดพระธรรมวินัยอย่างร้ายแรง ถ้าเป็นสมณเพศก็ต้องอาบัติปาราชิก ให้ลาสิกขาออกจากสมณะ เรียกว่า “**มนุษย์วิบัติ**” คือ ผู้มีความเป็นมนุษย์บกพร่อง (คิดชั่วจนนรกไม่รับ) หรือ “**วัตถุวิบัติ**” คือ จะมาบวชในพระ

ศาสนาอีกไม่ได้ นั่นคือ เรื่องที่เป็นความผิดร้ายแรง เช่น ฆ่าบิดามารดา หรือ เป็นปาราชิกเมื่อบวชเป็นภิกษุ คราวก่อน หรือ ไปเข้ารีตเดิยรติย์ทั้งเป็นภิกษุ หรือเป็นสตรีไม่ให้อุปสมบทได้ (เฉพาะในไทย) ดังนี้ เป็นต้น แต่ถ้าเป็น “วัตถุอุบาทว์” นั้น ไม่มีในพระไตรปิฎก มีแต่ “อโคจร” หมายถึง บุคคลและสถานที่อันภิกษุไม่ควรไปมาหาสู่ มี ๖ คือ หญิงแพศยา ๑ หญิงหม้าย ๑ สาวเทוו ๑ ภิกษุณี ๑ บัณเฑาะก์-กะเทย ๑ ร้านสุรา ๑

ในกระบวนการคิดตามแบบพระพุทธศาสนานั้น ที่สำคัญมาก คือ “อิทัปปัจจยตา-ปฏิจจนูปบาท-ปัจจยการ-ตตตา” (ปัจจย ๒๔-มหาปฏิฐาน-คัมภีร์ปฏิฐาน) โดยสรุปข้อทฤษฎีหลักๆ ไว้ว่า:

“อิทัปปัจจยตา-ปฏิจจนูปบาท-ปัจจยการ-ตตตา” (ปัจจย ๒๔-มหาปฏิฐาน-คัมภีร์ปฏิฐาน)

- (๑) การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน
- (๒) ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม
- (๓) การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น
- (๔) แสดงความสัมพันธ์อิงอาศัยเป็นปัจจยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแง่ด้านต่างๆ
- (๕) “โยนิโสมนสิการ” คือ ทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยกฎวิธี
- (๖) “โยนิโสมนสิการ” คือ การใช้ความคิดกฎวิธี คือ การทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจย
- (๗) ลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบที่ช่วยเหลือ เกื้อหนุน ค้ำจุน เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง
- (๘) “ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักขุ” คือ ปัญญาารู้เห็นความจริงว่า “*สิ่งใดก็ตามมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา*” นั่นคือ การเห็นสภาวะธรรมตามเป็นจริง ด้วยปัญญา ที่สังขตธรรมทั้งหลายประกอบด้วย ๓ ขณะ ไม่ว่าจะ เป็น “รูปอินทริย์” หรือ “อรูปอินทริย์” ก็ตาม ได้แก่ (๑) “อุปาทกขณะ” คือ ช่วงกำลังเกิดขึ้น (๒) “ฐิตินขณะ” คือ ช่วงกำลังตั้งอยู่ (๓) “ภังคขณะ” คือ ช่วงกำลังเสื่อมดับหายไป อย่างเช่น ลักษณะอาการในอุปาทายรูป ที่ประกอบด้วย ๔ อาการ (ข้อ ๒๑-๒๒-๒๓-๒๔ ในอุปาทายรูป ๒๔) ดังนี้
 - (๑) “รูปัสสอะ อุปยยะ” คือ ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น
 - (๒) “รูปัสสอะ สันตติ” คือ ความสืบต่อ
 - (๓) “รูปัสสอะ ชรตา” คือ ความทรุดโทรม
 - (๔) “รูปัสสอะ อนิจจตา” คือ ความปรวนแปรแตกสลาย

เมื่อวิเคราะห์ถึง ลักษณะของความต่อเนื่อง (ความสืบต่อ) ทั้งระบบ (System) และ โครงสร้าง (Structure) ของฝ่ายรูปธรรมหรือร่างกายนั้น สภาวะธรรมในแต่ละหน่วยของเซลล์ในร่างกายนั้น (อาการ ๓๒) ต้องประกอบด้วยอีก ๓ อาการ (ข้อ ๑๘-๑๙-๒๐ ในอุปาทายรูป ๒๔) ดังนี้

- (๑) “รูปัสสะ ลหุตา” คือ ความเบา
- (๒) “รูปัสสะ มุทุตา” คือ ความอ่อนสลาย
- (๓) “รูปัสสะ กัมมัณฺญตา” คือ ความควรแก่การงาน ความใช้การได้

แต่อย่างไรก็ตาม ในฝ่ายนามกายนั้น ภาวะปกติของ “จิต” กับ “เจตสิก” (ข้อ ๓๕-๔๖) ก็มี เช่นเดียวกัน

- (๑) “กายปัสสัทธิ” คือ ความสงบแห่งกองเจตสิก
- (๒) “จิตตปัสสัทธิ” คือ ความสงบแห่งจิต
- (๓) “กายลหุตา” คือ ความเบาแห่งกองเจตสิก
- (๔) “จิตตลหุตา” คือ ความเบาแห่งจิต
- (๕) “กายมุทุตา” คือ ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งกองเจตสิก
- (๖) “จิตตมุทุตา” คือ ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งจิต
- (๗) “กายกัมมัณฺญตา” คือ ความควรแก่การงานแห่งกองเจตสิก
- (๘) “จิตตกัมมัณฺญตา” คือ ความควรแก่การงานแห่งจิต
- (๙) “กายปาคูณฺญตา” คือ ความคล่องแคล่วแห่งกองเจตสิก
- (๑๐) “จิตตปาคูณฺญตา” คือ ความคล่องแคล่วแห่งจิต
- (๑๑) “กายชุกตา” คือ ความซื่อตรงแห่งกองเจตสิก
- (๑๒) “จิตตชุกตา” คือ ความซื่อตรงแห่งจิต

ทั้ง “จิต” กับ “เจตสิก” จะมีอำนาจพลังแห่งฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เมื่อถูกควบคุมด้วย “ฌานสมาบัติ” โดยเฉพาะ “รูปฌาน” (ฌาน ๔) ได้แก่ “ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน” โดยมุ่งหมายเอา “จตุตถฌาน: อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งสมาธิ” ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” คือ “หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ส่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากนิวรณ์-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่การงาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว” เมื่อจิตอยู่ในจตุตถฌานนั้น จะมีคุณสมบัติครบ ๑๒ อาการข้างต้นนั่นเอง และ “วิถิจิต” (ภวังคจิต-วิถิจิต-ตกภวังค: ดูเพิ่มเติมใน วิทยญาณกิจ ๑๔-วิทยญาณปวัตติอาการ) ย่อมประกอบด้วย (๑) “อุปาทกขณะ” คือ ช่วงกำลังเกิดขึ้น (๒) “ฐิตินขณะ” คือ ช่วงกำลังตั้งอยู่ (๓) “ภังคขณะ” คือ ช่วงกำลังเสื่อมดับหายไป เช่นเดียวกัน

สำหรับกระบวนการคิดที่สำคัญในการเจริญวิปัสสนานั้น มี ๔ ลักษณะ ดังนี้

(๑) “อนุโลมปฏิจจสมุปบาท” หมายถึง ปัญญาพิจารณาเห็นสาเหตุแห่งทุกข์ กำหนดรู้สมุทัยสังข์

“เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด” คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้ด้วยประการอย่างนี้” (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้า 1-2 FILE 44)

(๒) “ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท” หมายถึง ปัญญาพิจารณาเห็นการดับสาเหตุแห่งทุกข์ กำหนดรู้นิโรธสังข์

“เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” คือ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้” (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้า 73 FILE 44)

(๓) “อนุปัสสนา ๓” หมายถึง การพิจารณาเห็นแจ้งอยู่เนื่องๆ ดังนี้

(๑) “อนิจจตา” คือ ลักษณะของความไม่เที่ยงแห่งอนิมิตตะ อันเป็นบาทฐานในการเจริญ “อนิจจานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง (อนิจจัง-อนิจจตา-อนิจจลักษณะ) และ “อนิมิตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย ย่อมเกิด “ชวนปัญญา ปัญญาเร็ว”

(๒) “ทุกขตา” คือ ลักษณะของความทุกข์แห่งอัปป์มิตตะ อันเป็นบาทฐานในการเจริญ “ทุกขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นทุกข์ (ทุกขัง-ทุกขตา-ทุกขลักษณะ) และ “อัปป์มิตตานุปัสสนา” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง ย่อมเกิด “นิพเพธิกปัญญา-ปัญญาทำลายกิเลส”

(๓) “อนัตตตา” คือ ลักษณะของความไม่มีตัวตนแห่งสุญญตะ อันเป็นบาทฐานในการเจริญ “อนัตตตานุปัสสนา” คือ พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน (อนัตตา-อนัตตตา-อนัตตลักษณะ) และ “สุญญตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า ความไม่มีแก่นสาร ความไม่ใช่ตน ความไม่ใช่เรา ย่อมเกิด “มหาปัญญา-ปัญญามาก”

(๔) “อริยสังข์ ๔” หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ ๑ ความจริงของพระอริยะ ๑ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึง กลายเป็นอริยะ ๑ เรียกสามัญว่า “ทุกข-สมุทัย-นิโรธ-มรรค” ได้แก่

- (๑) “ทุกข” คือ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า “อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข”
- (๒) “ทุกขสมุทัย” คือ เหตุเกิดแห่งทุกข สาเหตุให้ทุกขเกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา
- (๓) “ทุกขนิโรธ” คือ ความดับทุกข ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกข้อม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือ “นิพพาน”
- (๔) “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” คือ ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข “มรรค ๘-มัคคญาณ” ได้แก่ “อริยอัฏฐังคิกมรรค” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” แปลว่า “ทางสายกลาง” มรรคมืองค์ ๘ นี้ สรุปลงใน “ไตรสิกขา” คือ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา”

“กิจในอริยสังข์ ๔” หมายถึง หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสังข์ ๔ แต่ละอย่าง ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสังข์ ๔ แต่ละอย่าง [ปโยคะ] จึงจะชื่อว่ารู้หรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ได้แก่

- (๑) “ปริยญา” คือ การกำหนดรู้ เป็น “กิจในทุกข” ตามหลักว่า “ทุกข อริยสัจ ปริยญฺเยย” ทุกขควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา
- (๒) “ปหานะ” คือ การละ เป็น “กิจในสมุทัย” ตามหลักว่า “ทุกขสมุทโย อริยสัจ ปหาตพฺพ” สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา
- (๓) “สังจิกิริยา” คือ การทำให้แจ้ง เป็น “กิจในนิโรธ” ตามหลักว่า “ทุกขนิโร โธ อริยสัจ สจฺจิกาตพฺพ” นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่ การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ
- (๔) “ภาวนา” คือ การเจริญ เป็น “กิจในมรรค” [มรรค ๘] ตามหลักว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ ภาเวตพฺพ” มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่ การลงมือแก้ไขปัญหา

อย่างไรก็ตาม ธรรมทั้ง ๔ กลุ่ม ดังกล่าวข้างต้นนี้ เกี่ยวข้องโดยตรงกับ “ขั้น ๕” (อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรี ๒๒) เมื่อธรรมทั้งหมดนี้ สัมผัสต่อกันเป็น “สหชาตธรรม-สหุตติ” เรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ที่จะเป็น “ปัญญาเห็นธรรม-ปัญญาตรัสรู้” ที่อธิบายสภาวะธรรมหนึ่งๆ ที่เกิดขึ้น อันอยู่เหนือโลกสมมติบัญญัติ คือ จะอธิบายสภาวะธรรมนั้นๆ ตามสภาพที่เป็นจริง “สักกัตถะ” ด้วยความหมายสูงสุดด้วย “ปรมัตถะ-ปรมัตถัสสัจจะ” อันเป็นเรื่องของ “อรรถบัญญัติ” (ปรมัตถัสสัจจะ = พระอภิธรรม) ไม่ใช่ประเด็นของ “นามบัญญัติ” (สมมติสัจจะ) เมื่อปัญญาเริ่มต้นตามขั้นตอนดังกล่าวนี้ แล้ว “ปัญญารอบรู้” เกิดขึ้นได้อย่างไรพอจะอธิบายได้ ดังนี้ นั่นคือ เกิดขึ้นตั้งแต่ “การเจริญจตุตตปฏิฐานภาวนา” ซึ่งเป็น ข้อที่ ๑ ของ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” อันเป็นกลุ่มธรรมแรกแห่งการเจริญภาวนาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกว่า “อนุပုพฺพปฏิบัติ” คือ การปฏิบัติตามลำดับ อันประกอบด้วย (๑) อนุပုพฺพ ๗ (๒) มหาวิปัสสนา ๑๘ (๓) การจำแนกอารมณ ๓๘ และ (๔) โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ตามลำดับ หลังจากจิตได้รับการพัฒนาเป็น “จิตตสมาธิแห่งจตุตถภาวนา” คือ จิตที่ปราศจากนิวรณ์แล้ว ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” (อัปนาสมาธิ: อุเบกขา-เอกัคคตา) มิฉะนั้น ก็ไม่สามารถที่จะเดินวิปัสสนาได้อย่างถูกต้อง คือ “ญาณ ๑๖-โศปตญาณ” อย่างครบระบบ โครงสร้างที่สมบูรณ์บริบูรณ์ ทั้ง “ปัญญาในสมาธิ” และ “ปัญญาในวิปัสสนา” แล้วสาธุชนทั้งหลายที่ไปนั่งสมาธิที่วัดหรือสำนักวิปัสสนาปฏิบัติธรรมทั้งหลาย จะเริ่มต้นกันอย่างไรถึงจะถูกต้อง เพราะพระธรรมแห่งพระธรรมวินัยนี้ มีความประณีตละเอียดอ่อนเป็นนามธรรมขั้นสูงสุดโดยปรมาตม ที่เรียกว่า “สัทธรรม ๓” ดังนี้

“สัทธรรม ๓” หมายถึง ธรรมอันดี-ธรรมที่แท้-ธรรมของสัตว์บุรุษ-หลักหรือแก่นศาสนา ได้แก่

- (๑) “ปริยัตติสัทธรรม” คือ สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ได้แก่ พุทธพจน์
- (๒) “ปฏิบัติสัทธรรม” คือ สัทธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ อัญ्ञังคิภรรค หรือ ไตรสิกขา คือ ศีล-สมาธิ-ปัญญา
- (๓) “ปฏิเวธสัทธรรม” คือ สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ มรรค-ผล-และนิพพาน

ข้อที่ควรพิจารณาเพิ่มเติมอีกประการหนึ่ง คือ การเกิดปัญญาในภูมิแห่งการเจริญวิปัสสนานั้น เกิดจากการมโนการกรรมฐานอยู่บ่อยๆ อย่างสืบเนื่องเสมอ ที่เรียกว่า “อนุပုพฺพ ๗” โดยพิจารณา “อายตนะ ๑๒” กับ “ธาตุ ๑๘” โดยมีจุดประสงค์ ไม่ให้เกิด “วิปัสสนา ๔” หมายถึง ความรู้เห็นคลาดเคลื่อน ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง ได้แก่ ๑) ญาณวิปัสสนา-หมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง ๑) จิตตวิปัสสนา-ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง ๑) ทิณฺณวิปัสสนา-ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง ๑) ซึ่งทำให้เกิด (๑) ความเห็นในไม่เที่ยง-ว่าเที่ยง (๒) ความเห็นในทุกข์-ว่าสุข (๓) ความเห็นในไม่ใช่ตัวตน-ว่าตัวตน และ (๔) ความเห็นในไม่งาม-ว่างาม โดยการใ้ปัญญาว่า:

(๑) “เห็นสักว่าเห็น” = รูปที่เห็นเป็นอนิจจสัญญา-ทุกขสัญญา-อนัตตสัญญา-อสุกสัญญา

(๑) จักขุธาตุ — ธาตุคือจักขุปสาท

(๒) รูปธาตุ — ธาตุคือรูปารมณ

(๓) จักขุวิญญาณธาตุ — ธาตุคือจักขุวิญญาณ (จักขุสัมผัส = ตา + รูป + จักขุวิญญาณ)

(๒) “ได้ยินสักว่าได้ยิน” = สิ่งที่ได้ยินเป็นอนิจจสัญญา-ทุกขสัญญา-อนัตตสัญญา-อสุกสัญญา

(๔) โสตธาตุ — ธาตุคือโสตปสาท

(๕) สัทธาธาตุ — ธาตุคือสัททารมณ

(๖) โสตวิญญาณธาตุ — ธาตุคือโสตวิญญาณ (โสตสัมผัส = หู + เสียง + โสตวิญญาณ)

(๓) “ได้กลิ่นสักว่าได้กลิ่น” = สิ่งที่ได้กลิ่นเป็นอนิจจสัญญา-ทุกขสัญญา-อนัตตสัญญา-อสุกสัญญา

(๗) ฆานธาตุ — ธาตุคือฆานปสาท

(๘) คันธาธาตุ — ธาตุคือคันธารมณ

(๙) ฆานวิญญาณธาตุ — ธาตุคือฆานวิญญาณ (ฆานสัมผัส = จมูก + กลิ่น + ฆานวิญญาณ)

(๔) “รู้รสสักว่ารู้รส” = สิ่งที่อยู่รสเป็นอนิจจสัญญา-ทุกขสัญญา-อนัตตสัญญา-อสุกสัญญา

(๑๐) ชิวหาธาตุ — ธาตุคือชิวหาปสาท

(๑๑) รสธาตุ — ธาตุคือรสารมณ

(๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ — ธาตุคือชิวหาวิญญาณ (ชิวหาสัมผัส = ลิ้น + รส + ชิวหาวิญญาณ)

(๕) “รู้สีกายสัมผัสสักว่ารู้สีกายสัมผัส” = สิ่งที่อยู่สีกายสัมผัสเป็นอนิจจสัญญา-ทุกขสัญญา-อนัตตสัญญา-อสุกสัญญา

(๑๓) กายธาตุ — ธาตุคือกายปสาท

(๑๔) โผฏฐัพพธาตุ — ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ

(๑๕) กายวิญญาณธาตุ — ธาตุคือกายวิญญาณ (กายสัมผัส = กาย + โผฏฐัพพะ + กายวิญญาณ)

(๖) “รู้ความนึกคิดสักว่ารู้ความนึกคิด” = สิ่งที่อยู่ความนึกคิดเป็นอนิจจสัญญา-ทุกขสัญญา-อนัตตสัญญา-อสุกสัญญา

(๑๖) มโนธาตุ — ธาตุคือมโน

(๑๗) ธรรมธาตุ — ธาตุคือธรรมารมณ

(๑๘) มโนวิญญาณธาตุ — ธาตุคือมโนวิญญาณ (มโนสัมผัส = ใจ + ธรรมารมณ + มโนวิญญาณ)

ฉะนั้น สำหรับ “อายตนะ ๑๒” หมายถึง สิ่งที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ หรือเด่นต่อหรือเด่นเกิดแห่งความรู้ ส่วน “ธาตุ ๑๘” หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของคนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมเนียม นั่นคือ กำหนดแห่งธรรมดา (กฎธรรมชาติ) ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ โดยมี “วิญญาณ ๖” ทำหน้าที่ถอดรหัสความหมาย ที่เป็นไปตาม (๑) “สมมติสังขะ-นามบัญญัติ” (Signifier) และ (๒) “ปรมัตตสังขะ-อรรถบัญญัติ” (ปรมัตตะ = Reality) โดยมีสิ่งที่ถูกอ้างอิง ที่เรียกว่า “ลัจฉิกัตตะ” (Signified) คือ สภาพตามเป็นจริง ดังนี้

“วิญญาณ ๖” หมายถึง **ความรู้แจ้งอารมณ์** ซึ่งตามขั้นตอนการเรียนรู้ นั้น จะมี “สัญญา ๖” กับ “เวทนา ๖” บวกกับ “เจตนา ๖-สัญญาเจตนา ๖” (อภิสังขาร ๓) ทำหน้าที่ปรุงแต่งอารมณ์ทั้ง ๖ ที่ผ่านมาจากอินทรีย์ทั้ง ๖ กลายเป็น “อภิสังขาร ๓: ปุณฺณอภิสังขาร-อภิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลเจตนา ที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร ๑ อปุณฺณอภิสังขาร-อภิสังขารที่เป็นปฏิบัติต่อบุญคือเป็นบาป สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย ๑ อานนฺยชาติสังขาร-อภิสังขารที่เป็นอานนฺยชาติ สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นอรุปาวจร ๔ หมายถึงเอาภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน ๑” กับ “สังขาร ๓: กายสังขาร-สภาพที่ปรุงแต่งกาย ๑ วจิตสังขาร-สภาพที่ปรุงแต่งวาจา ๑ จิตตสังขาร-สภาพที่ปรุงแต่งใจ ๑” แล้วต่อจากนั้น “วิญญาณ ๖” จึงทำหน้าที่รู้แจ้งเรียนรู้จักระลึกในอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น ซึ่งวิญญาณทั้ง ๖ เรียกว่า “วิญญาณธาตุ” นั่นเอง ได้แก่

- (๑) “จักขุวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางตา นั่นคือ **รู้รูปด้วยตา = เห็น**
- (๒) “โสตวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางหู นั่นคือ **รู้เสียงด้วยหู = ได้ยิน**
- (๓) “ฆานวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางจมูก นั่นคือ **รู้กลิ่นด้วยจมูก = ได้กลิ่น**
- (๔) “ชีวหาวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น นั่นคือ **รู้รสด้วยลิ้น = รู้รส**
- (๕) “กายวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางกาย นั่นคือ **รู้โผฏฐัพพะด้วยกาย = รู้สึกกายสัมผัส**
- (๖) “มโนวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางใจ นั่นคือ **รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ = รู้ความนึกคิด**

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “วิญญูณ ๖” ย่อมหมายถึง “วิถีจิต” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“วิถีจิต” หมายถึง “จิตในวิถี” คือ จิตในวิถีแห่งการรับรู้เสพอารมณ์ จิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปในวิถี คือ พ้นจากภวังค์ หรือพ้นจากภาวะที่เป็น “ภวังคจิต” (และมีใช่เป็น “ปฏิสนธิจิต” หรือ “จุติจิต”) พูดอีกอย่างหนึ่งว่า “จิต ๑๑ ชื่อ” ซึ่งทำกิจ ๑๑ อย่าง นอกจาก ปฏิสนธิกิจ ๑ ภวังคกิจ ๑ จุตกิจ ๑ คำว่า “วิถีจิต” เป็นคำรวม เรียกจิตทั้งหลาย ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับการรับรู้ “อารมณ์ ๖” ทางทวารทั้ง ๖ (คำบาลีว่า “วิถีจิตต”) ซึ่งพออธิบายอย่างง่ายให้เข้าใจเป็นพื้นฐานว่า:

สัตว์ทั้งหลายหลังจากเกิด คือ “ปฏิสนธิ” แล้ว จนถึงก่อนตาย คือ “จุติ” ระหว่างนั้น ชีวิต เป็นอยู่โดยมีจิตที่เป็นพื้น เรียกว่า “ภวังคจิต” (จิตที่เป็นองค์แห่งภพ หรือจิตในภาวะที่เป็น องค์แห่งภพ) ซึ่งเกิดดับสืบเนื่องต่อกันไปตลอดเวลา (มักเรียกว่า “ภวังคโสต” คือ กระแส แห่งภวังค์ = ชีวิตสันตติ) ที่นี้ ถ้าจิตอยู่ในภาวะภวังค์ เป็น “ภวังคจิต” และเกิดดับสืบต่อไป เป็น “ภวังคโสต” เท่านั้น ก็เพียงแค่นี้มีชีวิตอยู่เหมือนหลับอยู่ตลอดเวลา แต่ชีวิตนั้น เป็นอยู่ดำเนินไป โดยมี “การรับรู้” (วิญญูณ ๖) และทำกรรมทางทวารต่างๆ เช่น เห็น ได้ ยิน คู ฟัง เคลื่อนไหว พุดจา ตลอดจนคิดการต่างๆ จิตจึงมิใช่อยู่เพียงในภาวะที่เป็น “ภวังค์” คือ มิใช่แค่เป็น “องค์แห่งภพ” ไว้เท่านั้น แต่ต้อง (๑) **มีการรับรู้เสพอารมณ์** และ (๒) **ทำ กรรมทางทวารทั้งหลายด้วย** ดังนั้น เมื่อมีอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ มาปรากฏแก่ทวาร (“มาสู่คลองในทวาร” = อินทรีย์ ๖) คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็จะมีการรับรู้ โดย “ภวังคจิต” ที่กำลัง “เกิดดับสืบต่อกระแสภพ” กันอยู่นั้น แทนที่ว่า “ภวังคจิตหนึ่งดับไป จะเกิดเป็นภวังคจิตใหม่ขึ้นมา” ก็กลายเป็นว่า “ภวังคจิตหนึ่งดับไป แต่เกิดเป็นจิตหนึ่งซึ่งเข้าอยู่ในวิถีแห่งการรับรู้เกิดขึ้นมา” (ตอนนี้ พูดอย่างภาษาชาวบ้านให้ เข้าใจง่ายว่า “จิตออกจากภวังค์” หรือ “จิตขึ้นสู่วิถี”) แล้วก็จะมีจิตที่เรียกชื่อต่างๆ เกิดขึ้นมา ทำหน้าที่ต่อๆ กันไป ใน “วิถีแห่งการรับรู้เสพอารมณ์” นั้น จนครบกระบวนการจบวิถีไปรอบ หนึ่ง แล้วก็เกิดเป็น “ภวังคจิต” ขึ้นใหม่มาอีก (พูดอย่างภาษาชาวบ้านว่า “ตกภวังค์”) จิต ทั้งหมดที่เกิดขึ้นมาทำหน้าที่แต่ละขณะในวิถีแห่งการรับรู้เสพอารมณ์นั้นจนจบกระบวนการ เรียกว่า “วิถีจิต” และ จิตแต่ละขณะในวิถีนั้น มีชื่อเรียกเฉพาะของมัน ตามกิจ คือ งานหรือ หน้าที่ที่มันทำ เมื่อตกภวังค์อย่างที่ว่านั้นแล้วภวังคจิตเกิดดับต่อกันไป แล้วก็เปลี่ยน (เรียกว่า “ตัดกระแสภวังค์”) เกิดเป็น “วิถีจิต” ขึ้นมารับรู้เสพอารมณ์อีก แล้วพอจบ กระบวนการ ก็ “ตกภวังค์” เป็น “ภวังคจิต” แล้วก็ “ตัดกระแสภวังค์” เกิดเป็น “วิถีจิต” ขึ้นอีก สลับกันหมุนเวียนไป โดยนัยนี้ ชีวิตที่ดำเนินไปแม้ในกิจกรรมเล็กน้อยหนึ่งๆ จึงเป็นการ สลับหมุนเวียนไปของ “กระแสภวังคจิต” (ภวังคโสตตะ) กับ “กระบวนการวิถีจิต” (วิถีจิตตปวัตติ) ที่เกิดดับสืบต่อไปมากมายไม่อาจนับได้

เพราะฉะนั้น “วิถีจิต” จึงหมายถึง “สังขตธรรม” (สภาพปรุงแต่งขึ้นตาม “สัญญาเจตนา ๖” หรือ “อภิสังขาร ๓” อันทำให้เกิด “กรรมภพ” ต่างๆ สืบเนื่องกันไปใน “วิภูตสังสาร” ที่เรียกว่า “สังสารทุกข์” ได้แก่ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” เป็นธรรมดา = “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์”) ที่แทนความหมายทั้ง “รูปธรรม” และ “นามธรรม” คือ “นามรูป” ซึ่งหมายถึง “ขันธ ๕-เบญจขันธ” (รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ) อย่างไรก็ตาม คำว่า “วิภูตสังสาร-สังสารทุกข์-วิภูต ๓-ภวจักร-สังสารจักร” คือ กระบวนการเกิดนามรูปแห่งขันธ ๕ ที่ประกอบด้วย “องค์แห่งปัจจัยการในปฏิจจนุปบาท” (ธัมมัญญิตติญาณ-ปัจจัยปริคคหญาณ-จุตูปปาตญาณ-ทิพพจักขุญาณ = **ความรู้ในปัจจัยการ** หรือ **ปัญญาเห็นสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน** นั่นคือ “กัมมัสถกตาญาณ”) ที่มีรวมกันจำนวน ๑๒ องค์ ฉะนั้น เวลากล่าวถึงคำว่า “ขันธ ๕-เบญจขันธ-นามรูป” จึงหมายถึง “สังขตธรรม” สภาพที่ปรุงแต่งมีกรรมหรือใจแห่งเจตนาที่ถูกกิเลสตัณหาครอบงำอยู่ โดยให้เทียบเคียงเป็น “องค์แห่งปัจจัยการในปฏิจจนุปบาท” ทั้งหมด ๑๒ องค์ พร้อมด้วยอภิสลวิปากแห่งสังสารทุกข์ ได้แก่ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” นั่นคือ วิชิตตามแบบ “อิทัปปัจจยาต-ปฏิจจนุปบาท-ปัจจัยการ-ตถตา” ไม่ใช่ว่า “ขันธ ๕ ก็คือ ขันธ ๕ ไม่ใช่ ขันธ ๖” อะไรอย่างนั้น ซึ่งเป็นความคิดที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา อย่างมีเหตุและผล อันเป็นอุบายวิธีที่แยบคายในใจโดย “โยนิโสมนสิการ” ถ้ายังคิดแบบนี้อยู่ ก็ต้องทำพิธีสังคายนาแก่นใหม่อย่างแน่นนอน เพราะ “ดูท่าท่านคงจะบ้าแล้ว” เมื่อเข้าใจว่า “ขันธ ๕” (อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์) นั่นคือ “องค์แห่งปัจจัยการในปฏิจจนุปบาท” ทั้งหมด ๑๒ องค์ โดยพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง คือ ให้เห็น “การเกิด-การดับ” ในทั้ง ๑๒ องค์ ดังนี้

(๑) เมื่อพิจารณาสภาวธรรมถึงการเกิด คือ “อนุโลมปฏิจจนุปบาท” ด้วยพิจารณาไปตามลำดับจาก “เหตุ” (ธัมมปฏิสัมภิตา = ปัญญาแตกฉานในเหตุ) จนไปถึง “ผล” (อรรถปฏิสัมภิตา = ปัญญาแตกฉานในผล) ฉะนั้น เมื่อมี “อวิชา” ย่อมมี “ทุกข์” เกิดขึ้น ในกระบวนการคิดนั้น ให้คำนึงถึง ธรรมใดๆ ที่มีสมมติฐานเกิดจากเหตุปัจจัยเดียวกัน ที่เรียกว่า “ปฏิจจนุปบันนธรรม” ได้แก่ อัทธา ๓ (กาล ๓) - สังเขป ๔ (สังคหะ ๔) - สันธิ ๓ - วิภูต ๓ - อากาโร ๒๐ - มุล ๒ ดังนี้

(๑) “อัทธา ๓” คือ กาล ๓ ได้แก่

๑) อคติ = อวิชา-สังขาร

๒) ปัจจุบัน = วิญญาณ-นามรูป-สพายนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ

๓) อนาคต = ชาติ-ชรามรณะ {โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส}

(๒) “สังเขป ๔-สังคหะ ๔” คือ ช่วง หมวด หรือ กลุ่ม ๔ ได้แก่

๑) อคติเหตุ = อวิชา-สังขาร

๒) ปัจจุบันผล = วิญญาณ-นามรูป-สพายนะ-ผัสสะ-เวทนา

๓) ปัจจุบันเหตุ = ตัณหา-อุปาทาน-ภพ

๔) อนาคตผล = ชาติ-ชรามรณะ {โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส}

(๓) “สนธิ ๓” คือ ขั้วต่อ ระหว่างสังเขปหรือช่วงทั้ง ๔ ได้แก่

- ๑) ระหว่าง อดีตเหตุ กับ ปัจจุบันผล
- ๒) ระหว่าง ปัจจุบันผล กับ ปัจจุบันเหตุ
- ๓) ระหว่าง ปัจจุบันเหตุ กับ อนาคตผล

(๔) “วิญญะ ๓” คือ องค์ประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของภวจักร หรือ สังสารจักร ได้แก่

- ๑) “กิลเลสวิญญ์” = วงจรกิลเลส ประกอบด้วย อวิชา-ตัณหา-อุปาทาน
- ๒) “กรรมวิญญ์” = วงจรกรรม ประกอบด้วย สังขาร-กรรมภพ
- ๓) “วิปากวิญญ์” = วงจรวิปาก ประกอบด้วย วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า “อุปปัตติภพ-ภพ”ชาติ-ชรา-มรณะ {โสกะ-ปริเทวะ-ทุกซ์-โทมนัส-อุปายาส}

(๕) “อาการ ๒๐” คือ องค์ประกอบแต่ละอย่าง อันเป็นคู่จก้ำของลือ จำแนกตามส่วนเหตุ และส่วนผล ได้แก่

- ๑) อดีตเหตุ ๕ = อวิชา-สังขาร-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- ๒) ปัจจุบันผล ๕ = วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา
- ๓) ปัจจุบันเหตุ ๕ = อวิชา-สังขาร-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- ๔) อนาคตผล ๕ = วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา

(๖) “มูล ๒” คือ กิลเลสที่เป็นตัวมูลเหตุ ซึ่งกำหนดเป็นจุดเริ่มต้นในวงจรแต่ละช่วง ได้แก่

- ๑) “อวิชา” เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงอดีต ส่งผลถึง เวทนา ในช่วงปัจจุบัน
- ๒) “ตัณหา” เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงปัจจุบัน ส่งผลถึง ชรา-มรณะ ในช่วงอนาคต

(๒) เมื่อพิจารณาสภาวะธรรมถึงการดับ คือ “ปฏิโลมปฏิจสมุปบาท” ด้วยพิจารณาย้อนกลับ นั่นคือ ต้องการดับทุกข์ ก็ต้องไปที่ “เหตุ” (ธัมมปฏิบัติสัมภิตา = ปัญญาแตกฉานในเหตุ) จนไปถึง “ผล” (อตัลปฏิบัติสัมภิตา = ปัญญาแตกฉานในผล) ฉะนั้น เมื่อดับ “อวิชา” ย่อมดับ “ทุกซ์” ได้ในกระบวนการคิดนั้น ให้คำนึงถึงธรรมใดๆ ที่มีสมมติฐานเกิดจากเหตุปัจจุัยเดียวกัน ที่เรียกว่า “ปฏิจสมุปบันนธรรม” ได้แก่ อัทธา ๓ (กาล ๓) –สังเขป ๔ (สังคหะ ๔) –สนธิ ๓ –วิญญะ ๓ –อาการ ๒๐ –มูล ๒ เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึง กระบวนการคิดที่สำคัญอีก ๓ ประการ อันเกี่ยวข้องกับ “สัทธา-ศรัทธา” คือ เชื่ออย่างมีเหตุผล ไม่ใช่ความโง่เขลา ความงมงาย บอกอะไรให้เชื่อ ก็จะเชื่อตะพืดตะพือ เชื่อเรื่อยไป ไม่ใช่วิจารณ์ญาณ หรือ ความไม่มีสติสัมปชัญญะ (อโยนิโสมนสิการ) นั่นคือ “อวิชา-โมหะ” อนึ่ง กระบวนการคิดทั้ง ๓ ประการ นั้น คือ **กัมมสัทธา ๑ วิปากสัทธา ๑ กัมมัสสกตาสัทธา ๑** ซึ่งรวมอยู่ใน “**ศรัทธา ๔**” ดังนี้

“**ศรัทธา ๔**” หมายถึง **ความเชื่อ-ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล** ได้แก่

- (๑) “**กัมมสัทธา**” คือ เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง นั่นคือ (๑) เชื่อว่า: “เมื่อทำอะไร โดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า” และ (๒) เชื่อว่า: “ผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรือนอนคอยโชค” เป็นต้น
- (๒) “**วิปากสัทธา**” คือ เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง นั่นคือ (๑) เชื่อว่า: “กรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว”
- (๓) “**กัมมัสสกตาสัทธา**” คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน นั่นคือ เชื่อว่า: “แต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน” ในข้อนี้ ทำให้เกิด (๑) “**กัมมัสสกตาปัญญา**” (ปัญญาสามัญ) คือ ความเข้าใจว่า สัตว์ทั้งหลายก็มีกรรมเป็นของตน รวมทั้งเกิดความเชื่อในกรรมของตนเช่นกัน ที่เรียกว่า “**กัมมัสสกตาแห่งตน**” และ (๒) “**กัมมัสสกตาญาณ**” (อริปัญญา) คือ พิจารณาเห็น “**กิเลส-กรรม-วิปาก**” ที่เกิดขึ้นใน “**วัฏฏะ ๓**” อันเป็นสังสารทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเกี่ยวข้องกับ “**จตุปปัตตญาณ-ทิพพจักขุญาณ**” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓)
- (๔) “**ตถาคตโพธิสัทธา**” คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคต เชื่อว่า: “พระพุทธองค์ ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๕ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง” ฉะนั้น จึงคิดทำกรรมดี

เพราะฉะนั้น ให้พิจารณาบทสวดเกี่ยวกับ (๑) “**กฎแห่งกรรม**” ซึ่งพอจะหาข้อสรุปเป็นกฎเกณฑ์ได้ ในการพิจารณาถึง “**กิเลส-กรรม-วิปาก**” ของสัตว์ทั้งหลาย ที่ได้กระทำความชั่ว และต้องรับผลกรรมนั้น สืบต่อไป หรือ (๒) “**กฎแห่งกรรมของสัตว์**” จนรวมถึง (๓) “**กัมมัสสกตาแห่งตน**” คือ กรรมและวิปากของตน หรือ “**กฎแห่งกรรมของตน**” ดังนี้

กฎแห่งกรรม (The Law of Volitional Actions)

กฎข้อที่ ๑ **กัมมัสสะโกมมะหิ** (เรามีกรรมเป็นของๆ คน)

กฎข้อที่ ๒ **กัมมะทายาทอ** (เราเป็นผู้รับผลของกรรม)

กฎข้อที่ ๓ **กัมมะโยนิ** (เรามีกรรมเป็นกำเนิด)

กฎข้อที่ ๔ **กัมมะพันธู** (เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์)

กฎข้อที่ ๕ **กัมมะประภูติสะระโณ** (เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย)

กฎข้อที่ ๖ **ยัง กัมมัง กะริสสามิ** (เราจักทำกรรมอันใดไว้)

กัลละยานัง วา ปาปะกัง วา (ดีหรือชั่วก็ตาม)

ตัสสะ ทายาทอ กะริสสามิ (เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นๆ)

สำหรับเรื่อง “กฎแห่งกรรม-กัมมัสสกตาแห่งตน” หรือ (๑) “กฎแห่งกรรมของสัตว์” กับ “กฎแห่งกรรมของตน” นั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาเห็น สภาวะธรรมที่แสดงถึงเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ เกี่ยวกับชีวิตที่สืบเนื่องกัน ในกาลทั้ง ๓ ที่ประกอบด้วย ๔ อากาโร ดังนี้

(๑) “**อัทธา**” คือ กาลเวลาทั้ง ๓ ได้แก่ **อดีตอัทธา-อนาคตอัทธา-ปัจจุบันนัทธา**

(๒) “**สันตติ**” คือ ความสืบต่อระหว่างกาลทั้ง ๓ ได้แก่ **อัทธา ๑-สังเขป ๔-สนธิ ๓-วิฏฐะ ๓**

(๓) “**ขณะ**” คือ ระยะเวลาที่ประจิดใน ๓ อากาโร ได้แก่ **อุปาทขณะ-ฐิติขณะ-ภังคขณะ**

(๔) “**สมัย**” คือ ช่วงเวลาที่ประกอบด้วยองค์ ๓ ได้แก่ **อัทธา-สันตติ-ขณะ**

อนึ่ง ปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดใน “กฎแห่งกรรม-กัมมัสสกตาแห่งตน” นั้น เรียกว่า “**ทิพพจักขุญาณ-จุตูปปาตญาณ**” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) ซึ่งผู้ปฏิบัติจะเข้าถึงได้ด้วย “**อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งจตุตถฌาน**” เพราะฉะนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิที่บริสุทธิ์ และมีความรู้ตัวทั่วถ้วนด้วยการวางเฉยแห่งอุเบกขาในอารมณ์ทั้งหลาย จิตย่อมปราศจากนิวรณ์ ด้วยเหตุนี้ จึงเกิด “**ญาณ**” คือ ความหยั่งรู้ที่ประกอบด้วย “**สติสัมปชัญญะ**” คำว่า “**ญาณ**” จะประกอบด้วยคุณลักษณะ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 38) ดังนี้

(๑) มี “**การแทงตลอดสภาวะ**” เป็น “**ลักษณะ**” คือ มีการแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาดเป็นลักษณะ

เหมือนการยิงลูกศรอันนายขมังธนูผู้ชำนาญลาดยิงไปแล้ว ฉะนั้น

(๒) มี “**การส่องซึ่งอารมณ์**” เป็น “**รส**” เหมือนดวงประทีปส่องสว่าง ฉะนั้น

(๓) มี “**ความไม่หลง**” เป็น “**ปัจจุปัญฐาน**” เหมือนพรานป่าบอกทางแก่คนหลงทาง ฉะนั้น

(๔) มี “**สมาธิ**” เป็น “**ปทัฏฐาน**” ตามพระบาลีว่า: **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมิใจตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้**

ตามความเป็นจริง ก็ใน “**ลักษณะ-รส-ปัจจุปัญฐาน-ปทัฏฐาน**” พึงทราบว่ (๑) สภาวะที่ดี

สามัญญะที่ดี ชื่อว่า “**ลักษณะ**” (๒) กิจที่ดี สมบัติที่ดี ชื่อว่า “**รส**” (๓) อากาโรที่ปรากฏก็ดี ผลก็ดี

ดี ชื่อว่า “**ปัจจุปัญฐาน**” เหตุไฉน ชื่อว่า “**ปทัฏฐาน**” ดังนี้

เพราะฉะนั้น เมื่อมีจิตตสมาธิแห่งจตุตถฌานดีพร้อมแล้ว ฉายีบุคคลนั้น ย่อมบรรลุถึง “ญาณ” (ความหยั่งรู้ ภายในจิตอันเป็นปัญญารอบรู้) ได้ คือ ความรู้แจ้ง ความรู้ชัด ที่เรียกว่า “วิชา ๓” อันเป็นคุณวิเศษ (อริยมรรค-อูตตริமானุสสธรรม) ซึ่งภาวะจิตในขณะนั้น ต้องประกอบด้วยเหตุปัจจัย ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) “**ลักขณะ**” คือ การแทงตลอดสภาวะ ได้แก่ สามัญลักษณ์ะ ธรรมจิติ ธรรมนิยาม
- (๒) “**รส**” คือ การส่องซึ่งอารมณ์ ได้แก่ ญาณทัสสนะ ขตัญญูญาณทัสสนะ
- (๓) “**ปัจจัยปฏิฐาน**” คือ ความไม่หลง ได้แก่ สติสัมปชัญญะ
- (๔) “**ปทัฐาน**” คือ เอกัคคตาแห่งสมาธิ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

ดังนั้น สภาวะดังกล่าวนี้ ย่อมนำไปสู่คุณภาพของผู้ได้ “ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักษุ” ไม่ว่าจะเกิดจากการฟังธรรม (สุตมยญาณ) หรือ การมโนมยธรรมฐาน (โยนิโสมนสิการ) ก็ตาม ซึ่งเป็นเหตุให้บรรลุถึง “โสดาปัตติมรรค” ได้ โดยพิจารณารู้แจ้งในธรรมทั้งหลายตามที่เป็นจริง ด้วยปัญญาว่า: “สิ่งใดก็ตามมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหลายล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 30 -31 FILE 68) ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า:

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย องค์แห่งการบรรลุโสดาบัน ๔ อย่างเหล่านี้ คือ

- (๑) “**สปรุสสเสโว**” **การคบหากับสัตบุรุษ**
- (๒) “**สพฺพมมุตฺตวานิ**” **การฟังพระสัทธรรม**
- (๓) “**โยนิโสมนสิกาโร**” **การทำไว้ในใจโดยแยบคาย**
- (๔) “**ชฺมมานุชฺชมฺมปฏิปตฺติ**” **การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม**

และตรัสว่า:

กัลบุตรเกิด “**สัทธา**” แล้ว ย่อมเข้าไปใกล้ (๑) เมื่อเข้าไปใกล้ ย่อมนั่งใกล้ (๒) เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงี่ยหูลง (๓) เมื่อเงี่ยหูลงแล้ว ย่อมฟังธรรม (๔) ครั้นฟังธรรมแล้ว ย่อมทรงธรรมไว้ (๕) ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงไว้แล้ว (๖) เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมทนซึ่งความพินิจ (๗) เมื่อธรรมทนความพินิจได้อยู่ “**ฉันทะ**” ย่อมเกิด (๘) เมื่อเกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ (๙) ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมไตร่ตรอง (๑๐) ครั้นไตร่ตรองแล้ว ย่อมตั้งความเพียร (๑๑) เมื่อมีตนส่งไปแล้ว ย่อมกระทำให้แจ้งชัดซึ่ง “**ปรมัตถสัจจะ**” นั้น ด้วยกาย (ทัสสนะ) และ (๑๒) เห็นแจ้งแทงตลอดซึ่ง “**ปรมัตถสัจจะ**” นั้น ด้วยปัญญา (ญาณ) ดังนี้

และตรัสว่า

พระตถาคตได้อุบัติขึ้นในโลกนี้ (พร้อมด้วย พระพุทธรุคุณ ๘ ประการ) เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เอง โดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้โลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระตถาคตพระองค์นั้น ทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระ ปัญญาอันยอดเยี่ยม ของพระองค์เองแล้ว ทรงสั่งสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและ มนุษย์ให้รู้ตาม ทรงแสดงธรรม งาม (ไพเราะ) ในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรง ประกาศพรหมจรรย์ ปริสุทธีบริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ดังนี้

หมายเหตุ:

“ปัญญา” คือ เครื่องทำให้รู้ชัด เครื่องทำอรรถะนั้นๆ ให้ปรากฏ อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติใด ย่อมรู้ธรรม ทั้งหลายโดยประการนั้นๆ คือ รู้โดย “อนิจลักษณะ-ทุกขลักษณะ-อนัตตลักษณะ” ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น จึง ชื่อว่า **“ปัญญา”**

“ปัญญา ๓” หมายถึง ความรอบรู้-ความรู้ทั่ว-ความเข้าใจ-ความรู้ซึ่ง ได้แก่

คำนิยามแห่งไวพจน์ใน **“ปัญญา”**

ความมีสติสัมปชัญญะ นั่นคือ (๑) **ปัญญา** กิริยาที่รู้ชัด-ความวิจย-ความเลือกสรร-ความวิจยธรรม-ความกำหนดหมาย-ความเข้าไปกำหนด-ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ-ภาวะที่รู้-ภาวะที่ฉลาด-ภาวะที่รู้ละเอียด-ความรู้แจ่มแจ้ง-ความค้นคิด-ความใคร่ครวญ-ปัญญาเหมือนแผ่นดิน-ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส-ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง-ความเห็นแจ้ง-ความรู้ชัด-ปัญญาเหมือนประตัก

(๒) **ปัญญา** ปัญญินทรีย์-ปัญญาพละ-ปัญญาเหมือนศัสตรา-ปัญญาเหมือนปราสาท-ความสว่างคือปัญญา-แสงสว่างคือปัญญา-ปัญญาเหมือนประทีป-ปัญญาเหมือนดวงแก้ว-ความไม่หลง-ความวิจยธรรม-สัมมาทิฏฐิ

(๑) **“จิตตามยปัญญา”** คือ ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา การใช้เหตุผล การใช้ดุลพินิจ หรือ ปัญญา สืบแต่ **“โยนิโสมนสิการ”** ที่ตั้งขึ้นในตนเอง ที่เรียกว่า **ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน** และ **ทักษะการคิดขั้นสูง**

(๒) **“สุตมยปัญญา”** คือ ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน การค้นคว้า สังเกตการณ์ การทดลอง การวิจย หรือ ปัญญาสืบแต่ **“ปรโตโฆสะ”** โดยเฉพาะการฟังและสนทนาธรรมกับกัลยาณมิตรผู้ทรงธรรม หรือ พระอริยสงฆ์ หรือพระอรหันตจิณาสพเจ้า

(๑) **“ภาวนามยปัญญา”** คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรภาวนาตามข้อประพจน์ปฏิบัติ ถูกต้องตามหลักธรรม นั่นคือ **“อริยมรรคมีองค์ ๘”** ซึ่งประกอบด้วย (๑) สมถภาวนา-เจโตวิมุตติ คือ **จรรยา ๑๕** (๒) **วิปัสสนาภาวนา-ปัญญาวิมุตติ** คือ **วิชา ๓** กับ **วิชา ๘** หรือ ปัญญาสืบแต่ ปัญญาสองอย่างแรกนั้น แล้วหมั่นมโนสิการในปราสาทาธรรม นั่นคือ **“การมโนสิการ ธรรมฐาน”** ซึ่งทำให้เกิด **“โยนิโสมนสิการ”** ใน ญาณ ๑๖ ตามแนวเจริญปัญญาใน **“วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ”** ได้แก่ **ขั้น ๕** อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ รวมทั้ง ปฏิจสมุปบันนธรรมทั้งหลาย

เพราะฉะนั้น ในการบรรลุคุณวิเศษแห่งพระโสดาบันได้นั้น ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วย **“ปัญญา”** ที่มีทั้ง (๑) **ปัญญาในสมาธิ** (จุดตถมาน) และ (๒) **ปัญญาในวิปัสสนา** (วิชา ๓-ญาณ ๑๖) ซึ่งปัญญาเหล่านี้ ย่อมทำให้ เห็นธรรมทั้งหลายตามสภาพที่เป็นจริงด้วย **“กฏธรรมชาติ”** ดังนี้

- (๑) ย่อมเห็น **“อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์”** ด้วย **“บุพเพนิวาสานุสสติญาณ”** (ข้อ ๑ ในวิชา ๓: ระลึก ชาติได้) และ **“นามรูปปริจเฉทญาณ”** (ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖: แยกนามรูปได้) ซึ่งเป็นขั้นกำหนดรู้ **“ทุกข์สังข์-ทุกข์อริยสังข์”** (ข้อ ๑ ในอริยสังข์ ๔)
- (๒) ย่อมเห็น **“เหตุแห่งทุกข์”** ด้วย **“จตุปปตญาณ-ทิพจักขุญาณ”** (ข้อ ๑ ในวิชา ๓: เห็นกรรม ของสัตว์ทั้งหลาย) **“ปัจจยปริคคญาณ-ธัมมัญญุติญาณ”** (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖: ความรู้ในปัจจยา การหรือเหตุปัจจัยของทุกข์) ซึ่งเป็นขั้นกำหนดรู้ **“สมุทัยสังข์-ทุกข์สมุทัยอริยสังข์”** โดยเฉพาะ การเกิดปัญญาแจ้งใน **“กฏแห่งกรรม”** และ **“กัมมัสถกตาญาณ”**
- (๓) ย่อมเห็น **“สามัญญลักษณะ”** ด้วย **“สัมมสนญาณ”** (ข้อ ๓ ในญาณ ๑๖: แยกนามรูปโดยไตรลักษณ์) อันเป็นแนวทางไปสู่ปัญญาใน **“อาสวัคชญาณ”** ซึ่งเป็นขั้นกำหนดรู้ **“มรรคสังข์-ทุกข์นิโรธคา มินีปฏิบัติพาอริยสังข์”** อันจะทำให้ออกจากสังขารทั้งหลายด้วย **“วิปัสสนาญาณ ๕”** ต่อจากนั้น ก็จะ เป็น **“โคตรญาณ-มัคคญาณ-ผลญาณ-ปัจจเวกขณญาณ”** แล้วตามด้วย **“อาสวัคชญาณ”** และ **“พระนิพพาน”** ตามลำดับแห่งการวิปัสสนากัมมัญฐาน

ในอันดับต่อไป ให้กลับมาพิจารณาเรื่อง **“กฏแห่งกรรม”** อีกครั้ง ว่ามีกระบวนการคิดประกอบด้วยเหตุและ ผลอย่างไร ด้วยการใช้อุบายวิธีที่ชาญฉลาดในการคิดโดย **“โยนิโสมนสิการ”** ดังนี้

การพิจารณากรรมและวิบากกรรมเพื่อความหลุดพ้น

ธัมมัญญัติญาณ		
ความรู้ในองค์แห่งปัจจัยการ ๑๒ องค์		
อัทธา ๓		
อดีตตั้งสญาณ	ปัจจุปบันนังสญาณ	อนาคตังสญาณ
รู้อดีต โดยสาวหาเหตุปัจจัย อันต่อเนื่องมาได้	รู้ปัจจุบัน ในองค์ประกอบและ เหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่	รู้อนาคต หวังผลที่จะเกิดสืบ เนื่องต่อไปได้
อดีตอัทธา	ปัจจุบันนัทธา	อนาคตอัทธา
อดีตสมัย	ปัจจุบันสมัย	อนาคตสมัย
อดีตสันตติ	ปัจจุบันสันตติ	อนาคตสันตติ
อดีตขณะ	ปัจจุบันขณะ	อนาคตขณะ
กฎแห่งกรรม		
ทัญญุชธรรมเวทนียกรรม	อุปปัชเวทนียกรรม	อปปราปรียเวทนียกรรม
กรรมให้ผลในปัจจุบัน	กรรมให้ผลในภพหน้า	กรรมให้ผลในภพต่อไป
ทำดียอมได้ดี-ทำชั่วยอมได้ชั่ว	ทำดียอมได้ดี-ทำชั่วยอมได้ชั่ว	ทำดียอมได้ดี-ทำชั่วยอมได้ชั่ว
สนธิ ๓		
อดีตเหตุ กับ ปัจจุบันผล	ปัจจุบันผล กับ ปัจจุบันเหตุ	ปัจจุบันเหตุ กับ อนาคตผล
อภิสังขาร ๓		
อดีตตัลัญเจตนา	ปัจจุบันตัลัญเจตนา	อนาคตตัลัญเจตนา
บุญ-บาป-อานัญชา	บุญ-บาป-อานัญชา	บุญ-บาป-อานัญชา
วิชา ๓-ญาณ ๑๖		
สังสารทุกข์แห่งภวจักร (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ-นามรูปปริจเฉทญาณ)		
ปัจจัยธรรม-ปฏิจสุมุปันนธรรม (จุตูปปาตญาณ-ปัจจัยปริคคหญาณ)		
ปุลฺลชนผู้มี โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา		
ธรรมนิยาม ๓ (สัมมสนญาณ)		
วิปัสสนาญาณ ๘-โคตรญาณ		
มัคคญาณ-ผลญาณ-ปัจจเวกขณญาณ-อาสวัภยญาณ		
พระนิพพาน		
พระอรหันต์ผู้ปราศจาก โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา		
สิ้นสุดการวิวัฒน์ปัญญาแห่งมวลมนุษยชาติ		

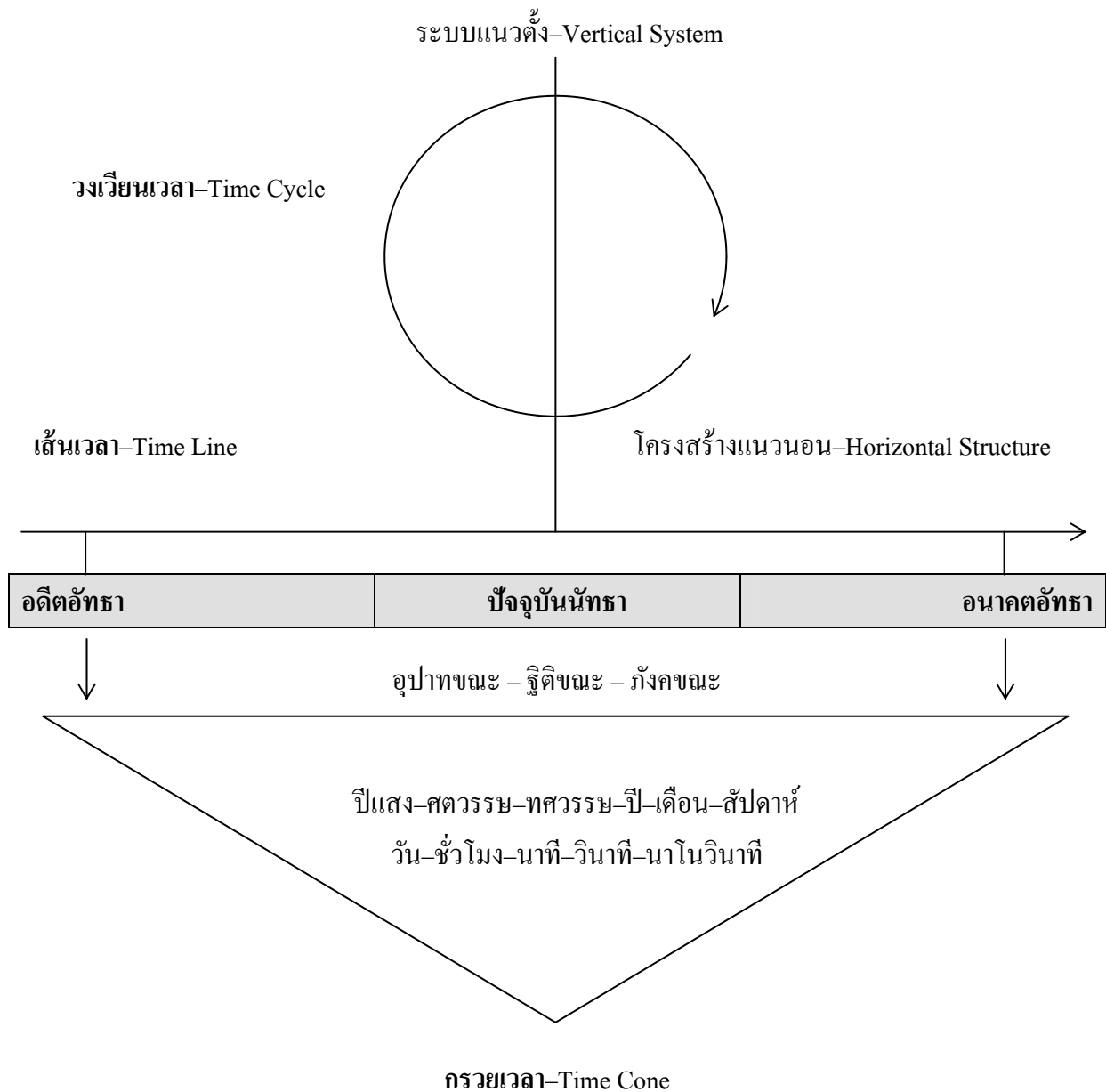
จากภาพประกอบข้างบนนี้ “กฎแห่งกรรม” เป็น “กฎธรรมชาติ” ที่ทำหน้าที่อธิบายการกระทำและผลของการกระทำที่เกิดครอบคลุมในกาลทั้ง ๓ ได้อย่างแน่นอน ซึ่งผลวิบากที่จะเกิดขึ้นนั้น อาจกินเวลายาวนานไม่เท่ากัน เนื่องจากมีเหตุปัจจัยอื่น ส่งผลกระทบต่อกันและกัน จึงทำให้ส่งผลช้า ยิ่งมนุษย์มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงมากเท่าไร การส่งผลวิบากกรรมก็ยิ่งมีความเร็วเป็นเงาติดตามได้มากขนาดนั้นเช่นกัน เพราะเทคโนโลยีกับความสะดวกสบาย ก็คือ “ผลวิบากในปัจจุบันและอนาคต” ของความคิด (กิเลส) ของมนุษย์นั่นเอง ฉะนั้น ให้พิจารณาสาระสำคัญในเรื่องให้ละเอียดและลึกซึ้ง โดยเทียบเคียงกับพฤติกรรมของตนเองที่กระทำผ่านไปในอดีต ว่ามีผลกระทบส่งมาปัจจุบันและอนาคตได้อย่างไร และทำไมจึงไม่เกิดผลวิบากนั้นก็ให้พิจารณาทั้งฝ่ายกุศลกรรมและอกุศลกรรม ส่วนผู้ปฏิบัติธรรม ก็ลองพิจารณาว่า ได้มีโอกาสเสวยผลสมบัติที่กระทำอย่างมุ่งมั่นและตั้งใจได้จริงหรือไม่ เพราะเหตุอันใด นอกจากนี้ ในการปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องพิจารณาเรื่อง “กาลเวลา” เป็นสำคัญ เพราะเป็นสัญลักษณ์ที่อธิบายถึง “ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง” ของพฤติกรรมต่างๆ ในชีวิต ซึ่งต้องเป็นไปตาม (๑) “กฎแห่งกรรม” และ (๒) “กัมมัฏฐกตاپัญญา” ฉะนั้น ความสำคัญเกี่ยวกับ “ความสัมพันธ์มิติแห่งกาลเวลา” จึงมีส่วนอธิบายสภาวะธรรมที่แท้จริงได้อย่างลึกซึ้งของปุถุชนทั่วไป ส่วนพระอรหันต์นั้น การกระทำเป็น “กิริยาจิต” ไม่ประกอบด้วย “กรรมแห่งกิเลสตัณหา” มีแต่ประกอบเมตากรุณาให้แก่สัตว์ทั้งหลายเท่านั้น

ความสัมพันธ์มิติแห่งกาลเวลา

สำหรับมิติของกาลเวลานั้น ให้พิจารณาจากช่วงสมัยเวลาที่กว้างที่สุดหาขอบเขตไม่ได้ จนลงไปเล็กที่สุดจนไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาททั้ง ๕ ยกเว้น จะใช้ “จิตตามพิจารณาจิต” ได้เท่านั้น คือ “จิตวิญญาน” ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในรูปทรงกรวย ที่ครอบคลุมเวลาทั้ง ๓ กาล แต่ให้ตั้งมั่นอยู่ที่ปัจจุบันธรรมไว้ก่อน ดังนี้

- (๑) ปีแสง –Light Year [9.4607×10^{12} km = Nearly 6 Million Million Miles]
- (๒) ศตวรรษ –Century
- (๓) ทศวรรษ –Decade
- (๔) ปี –Year
- (๕) เดือน –Month
- (๖) สัปดาห์ –Week
- (๗) วัน –Day
- (๘) ชั่วโมง –Hour
- (๙) นาที –Minute
- (๑๐) วินาที –Second
- (๑๑) นาโนวินาที –Nanosecond [One Thousand Millionth of a Second]

กฎแห่งกรรม		
ทฤษฎีกรรมเวทนิยกรรม	อุปไซชเวทนิยกรรม	อปราปรียเวทนิยกรรม
กรรมให้ผลในปัจจุบัน	กรรมให้ผลในภพหน้า	กรรมให้ผลในภพต่อๆ ไป
ทำดียอมได้ดี–ทำชั่วยอมได้ชั่ว	ทำดียอมได้ดี–ทำชั่วยอมได้ชั่ว	ทำดียอมได้ดี–ทำชั่วยอมได้ชั่ว
สนธิ ๓		
อดีตเหตุ กับ ปัจจุบันผล	ปัจจุบันผล กับ ปัจจุบันเหตุ	ปัจจุบันเหตุ กับ อนาคตผล
อภิสังขาร ๓		
อดีตสัญญาเจตนา	ปัจจุบันสัญญาเจตนา	อนาคตสัญญาเจตนา
บุญ–บาป–อาเนญชา	บุญ–บาป–อาเนญชา	บุญ–บาป–อาเนญชา

อนึ่ง ในการจะเข้าใจเกี่ยวกับ “**ธรรม-สภาธรรม-ปรากฏการณ์**” นั้น ย่อมหมายถึง “**หน่วยรวม-สหุติ**” (United Unit) ที่ประกอบด้วย “**ระดับของความสัมพันธ์**” ใน ๒ ลักษณะ ได้แก่

- (๑) **โครงสร้างแนวนอน**–Horizontal Structure คือ หน่วยรวมที่สัมพันธ์กันอยู่ในแนวตั้ง อาจมีหลายหน่วยรวมระบบย่อยที่มารวมกันเป็นระบบหลักหนึ่งๆ ซึ่งในแต่ละหน่วยเหล่านั้น ก็ประกอบด้วยโครงสร้างหลักและโครงสร้างย่อยหลายโครงสร้างมารวมกัน เพื่อให้กลายเป็นองค์ประกอบย่อย อยู่ในหน่วยรวมต่างระดับของระบบหลายๆ หน่วยรวม (ระบบย่อย) มารวมกัน
- (๒) **ระบบแนวตั้ง**–Vertical System คือ หน่วยรวมที่สัมพันธ์กันอยู่ในแนวนอน อาจมีหลายหน่วยรวมโครงสร้างย่อยที่มารวมกันเป็นโครงสร้างหลักหนึ่งๆ ซึ่งในแต่ละหน่วยเหล่านั้น ก็ประกอบด้วยโครงสร้างหลักและโครงสร้างย่อยหลายโครงสร้างมารวมกัน เพื่อให้กลายเป็นองค์ประกอบย่อย อยู่ในหน่วยรวมต่างระดับทั้งของระบบและโครงสร้างหลายๆ หน่วยรวม (ระบบหลัก–ระบบย่อย–โครงสร้างหลัก–โครงสร้างย่อย) มารวมกัน

นอกจากนี้ ยังประกอบด้วย “**มิติแห่งขณะเวลา**” ใน ๓ ลักษณะ ได้แก่

- (๑) **เส้นเวลา**–Time Line คือ ลักษณะการก้าวคืบไปในระยะช่วงเวลาที่เกิดขึ้นตลอดเวลา
- (๒) **วงเวียนเวลา**–Time Cycle คือ ลักษณะการหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามคุณสมบัติของกรวยเวลา
- (๓) **กรวยเวลา**–Time Cone คือ ลักษณะความลึกของช่วงเวลา จากระดับกว้างที่สุดจนแคบที่สุด

โดยที่ “**ธรรม-สภาธรรม-ปรากฏการณ์**” ใดๆ นั้น มีการอุบัติขึ้นในกาล ๓ อย่าง ได้แก่

- (๑) “**อดีตอัทธา**” เวลาก่อนแต่ปฏิสนธิกาล หรือ เวลาที่ดับไปแล้วตามธรรมดา เพราะได้ผ่านขณะทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ **อุปาทกขณะ–ฐิตินขณะ–ภังคขณะ** ไป
- (๒) “**อนาคตอัทธา**” เวลาหลังจากจตุติ หรือ เวลาที่ยังไม่ถึงขณะแม้ทั้ง ๓ ได้แก่ **อุปาทกขณะ–ฐิตินขณะ–ภังคขณะ**
- (๓) “**ปัจจุบันนัทธา**” เวลาในระหว่างแห่งปฏิสนธิกับจตุติ รวมทั้งจตุติและปฏิสนธิ หรือ เวลาที่พร้อมไปด้วยขณะทั้ง ๓ ได้แก่ **อุปาทกขณะ–ฐิตินขณะ–ภังคขณะ**

เมื่อพิจารณาสภาธรรมในกาลทั้ง ๓ นั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องพิจารณาเห็นด้วยความรอบรู้ในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับ “**เหตุผล –เหตุปัจจัยแห่งปัจจัยการ**” (สัมมัญญัตติญาณ) ที่มีช่วงเวลาติดต่อกันในกาลทั้ง ๓ ที่เรียกว่า “**ญาณ ๓**” และ “**วิชา ๓**” ซึ่งจะเกิดขึ้นในขณะทีจิตเป็น “**อุเบกขาและสมาธิแห่งจตุตถกณาน**” ดังนี้

“ญาณ ๓” หมายถึง ความหยั่งรู้-ปรีชาหยั่งรู้ การโยนิโสมนสิการด้วยอุบายวิธีแห่งเหตุผล ได้แก่

- (๑) “อดีตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต นั่นคือ รู้อดีตและสวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้
- (๒) “อนาคตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต นั่นคือ รู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้
- (๓) “ปัจจุปบันนังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน นั่นคือ รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบ และเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็น ไปอยู่

“วิชา ๓” หมายถึง ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ การพิจารณาถึงวิภูษะ: กิเลส-กรรม-วิบาก ได้แก่

- (๑) “บุพเพนิวาสานุสสติญาณ” คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ นั่นคือ ระลึกชาติได้
- (๒) “จตุปปตญาณ-ทิพพจักขุญาณ” คือ ญาณกำหนดรู้จตุและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม นั่นคือ เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย
- (๓) “อาสวักขยญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ นั่นคือ ความตรัสรู้

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์มิติแห่งกาลเวลานั้น จะต้องประกอบด้วย “นามรูปแห่งขันธ์ ๕: สังขตธรรม” ที่ถูกขับเคลื่อนแปรเปลี่ยนไปไม่สิ้นสุดตาม “ความเปลี่ยนแปลงแห่งกาลเวลา” (Time Change) ซึ่งหมายถึง “วิปริณามทุกขตา” คือ ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน ได้แก่ ความสุข ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ เมื่อต้องเปลี่ยนแปลงแปรไปเป็นอย่างอื่น ในการพิจารณาธรรมให้ลึกซึ้งในขั้นนี้ ต้องไม่ลืมว่า คำว่า “ขันธ์ ๕ = กองทุกข์ทั้งปวง” ถ้าไม่มโนการกรรมฐานเช่นนี้ ก็แสดงว่า ท่านกำลังออกนอกกลุ่มนอกทาง โดยมีความคิดที่วิปริตไป มีความคิดที่ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง ที่เรียกว่า “วิปลาธ ๔” ดังนี้

“วิปลาธ ๔” หมายถึง ความรู้เห็นคลาดเคลื่อน-ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง ได้แก่

- (๑) สัญญาวิปลาธ-สัญญาคลาดเคลื่อนความจำเลื่อม
- (๒) จิตตวิปลาธ-จิตคลาดเคลื่อนหวนไหวไม่มั่นคง
- (๓) ทิฏฐิวิปลาธ-ทิฏฐิคลาดเคลื่อนเห็นผิดเป็นชอบ
- (๔) “มหาวิบัติแห่งวิปลาธที่ ๔” มีวัตถุ ๔ อาการ นั่นคือ “การล้มสลายแห่งไตรลักษณ์” –The Collapse of the Three Characteristics ดังนี้
 - (๑) วิปลาธในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง
 - (๒) วิปลาธในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข
 - (๓) วิปลาธในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน
 - (๔) วิปลาธในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ความสำคัญเป็นพิเศษในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นใน “การสมาทานไตรสิกขาแห่งมัชฌิมาปฏิปทา” โดยถือข้อประพฤติปฏิบัติไปตาม “อริยมรรคมีองค์ ๘” เพื่อให้เกิดปัญญาที่เห็นธรรมและปัญญาในการตรัสรู้ซึ่ง “อริยสัจจ์ ๔” (จตุสัจจพุทธะ) เพราะฉะนั้น ในการพิจารณาถึงกรรมของสัตว์ “กัมมัสสกตาปัญญา” ก็คือ การพิจารณาถึง “ความโง่” (อวิชชา-ตัณหา) คือ มีบาปมากกว่าบุญกับ “ความฉลาด” (ปัญญา-ญาณ) คือ มีบาปน้อยกว่าบุญ ของสัตว์ทั้งหลาย นั่นเอง เพราะฉะนั้น “ทศพลญาณ” ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรง ดังนี้

“ทศพลญาณ” หมายถึง พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือลีลนาท ประสาทพระศาสนาได้มั่นคง ได้แก่

- (๑) “**ญาณฐานญาณ**” **ปริชาหยังรู้ฐานะและอฐานะ** คือ รู้ “กฎธรรมชาติ” เกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรม เกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคล ซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่างๆ กัน
- (๒) “**กรรมวิปากญาณ**” **ปริชาหยังรู้ผลของกรรม** คือ สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่ว ที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน
- (๓) “**สัตตัตถคามินีปฏิปทาญาณ**” **ปริชาหยังรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง** คือ สุขคติ-ทุกข์คติ หรือพ้นจากคติ หรือปริชาหยังรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง กล่าวคือ ทิฏฐุชัมมิกัตถะ-ประโยชน์ปัจจุบัน สัมปรายิกัตถะ-ประโยชน์เบื้องหน้า หรือ ปรมัตถะ-ประโยชน์สูงสุด คือรู้ว่าเมื่อปรารถนาจะเข้าถึงคติหรือประโยชน์ใด จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร
- (๔) “**นानาชาตญาณ**” **ปริชาหยังรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอนก** คือ รู้สภาวะของธรรมชาติ ทั้งฝ่าย “อุปาทินนทสังขาร” (สังขารที่กรรมยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่ อุปาทินนธรรม) และฝ่าย “อนุปาทินนทสังขาร” (สังขารที่กรรมไม่ยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่ อนุปาทินนธรรมทั้งหมด เว้นแต่ “อสังขตธาตุ” คือ “นิพพาน”) เช่น รู้จักส่วนประกอบต่างๆ ของชีวิต สภาวะของส่วนประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งลักษณะและหน้าที่ของมันแต่ละอย่าง อาทิ การปฏิบัติหน้าที่ของชั้นวัย อายตนะ และธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น
- (๕) “**นानาธิมุตติกญาณ**” **ปริชาหยังรู้ภูมิ** คือ รู้ธัญชาติ ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ แนวความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นไปต่างๆ กัน
- (๖) “**อินทริยปรปริยัตตญาณ**” **ปริชาหยังรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย** คือ รู้ว่าสัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริยอ่อน

หรือแก่กล้า สอนง่าย หรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่

- (๓) “**ฌานาทีสังกิลเสสาทิญฺญาณ**” **ปริชาหยังฺรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว** การออกแห่งฌานวิโมกข์สมาธิ และ สมาบัติทั้งหลาย
- (๔) “**ปุปฺเพนิวาसानุสสติญฺญาณ**” **ปริชาหยังฺรู้อันทำให้ระลึกรูปที่เคยอยู่ในหนหลังได้**
- (๕) “**จตุปปาตญฺญาณ**” **ปริชาหยังฺรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม**
- (๑๐) “**อาสวักขญฺญาณ**” **ปริชาหยังฺรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย**

ประการสำคัญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงไม่สรรเสริญการประกวดโอ้อวด “**การแสดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์เชิงไสยศาสตร์**” (“**ปาฏิหาริย์ ๓**” หมายถึง การกระทำที่กำจัดหรือทำให้ปฏิบัติข้อมได้ การกระทำที่ทำให้เห็นเป็นอัศจรรย์ การกระทำที่ทำให้บังเกิดผลเป็นอัศจรรย์) ได้แก่ (๑) “**อิทธิปาฏิหาริย์**” คือ ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ (๒) “**อาเทศนาปาฏิหาริย์**” คือ ปาฏิหาริย์คือการท่ายใจ รอบรู้กระบวนการของจิตจนสามารถกำหนดอาการที่หมายเล็กน้อยแล้วบอกสภาพจิต ความคิด อุปนิสัยได้ถูกต้องเป็นอัศจรรย์ แต่ทรงสรรเสริญในข้อ (๓) “**อนุศาสนิปาฏิหาริย์**” คือ ปาฏิหาริย์คืออนุศาสนิ คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริงนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์ ฉะนั้น ในประเด็นนี้ ให้เปรียบเทียบกับ “**วิชา ๓**” หมายถึง **ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ** การพิจารณาถึงวัฏฏะ: **กิเลส-กรรม-วิบาก** ได้แก่ (๑) “**ปุปฺเพนิวาसानุสสติญฺญาณ**” คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ นั่นคือ ระลึกรชาติได้ (๒) “**จตุปปาตญฺญาณ-ทิพพจักขุญฺญาณ**” คือ ญาณกำหนดรู้จติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม นั่นคือ เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย และ (๓) “**อาสวักขญฺญาณ**” คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ นั่นคือ “**ความตรัสรู้**”

อย่างไรก็ตาม ในการบำเพ็ญเพียรภาวนานั้น จะมีธรรมที่มาสัมปยุตต์กัน ๕ กลุ่ม ดังนี้

- (๑) “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘
- (๒) “**วิสุทฺธิ ๗-ความบริสุทธิ์แห่งไตรสิกขา**” ได้แก่ สติวิสุทฺธิ-จิตตวิสุทฺธิ-ทัญญูวิสุทฺธิ-กัมมวิตรณวิสุทฺธิ-มัตถคามัคคญาณทัสสนวิสุทฺธิ-ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทฺธิ-ญาณทัสสนวิสุทฺธิ
- (๓) “**อริยสังข์ ๔**” ได้แก่ ทุกขอริยสังข์-ทุกขสมุทัยอริยสังข์-ทุกขนิโรธอริยสังข์-ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติทาอริยสังข์
- (๔) “**กิจในอริยสังข์ ๔**” ได้แก่ ปริยญา-ปหานะ-สังคิกิริยา-ภาวนา
- (๕) “**ญาณ ๓-ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฏ์ ๓**” ได้แก่ สัจจญาณ (หยั่งรู้สัจจะ)-กิจจญาณ (หยั่งรู้กิจ)-กตญาณ (หยั่งรู้การอันทำแล้ว-ปัจจบวณญาณอันมีญาณทัสสนะ ๑๕ ประการ)

ข้อสังเกต คือ ปัญญาญาณทั้งหมดที่กล่าวถึงนี้ เรียกว่า “**สัมปยุตตรธรรม-ญาณสัมปยุตต์**” (สหชาติปัจจัย) โดยให้พิจารณาถึง สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกัน และดับไปพร้อมกัน ที่แสดงถึง “**ปรากฏการณ์-ธรรม**” ใดๆ ในกาลทั้ง ๓ ที่สามารถอธิบายสภาวะธรรมได้ใน (๑) **กามาวจรภูมิ** (๒) **รูปาวจรภูมิ** (๓) **อรุฬาวจรภูมิ** และ (๔) **โลกุตตรภูมิ** ถ้าไม่สามารถอธิบายสภาวะธรรมใดๆ (สังขตธรรม-อสังขตธรรม) ได้ นั่น พระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ปราศจากคุณสมบัติ ที่เรียกว่า “**อกาลโก**” คือ ไม่จำกัดกาลที่จะรู้ได้ตามความเป็นจริง นั่นคือ พระธรรมนั้น ไม่ประกอบด้วยกาล ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นเช่นนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล ไม่ว่าจะสมัย หรือ ช่วงขณะใดก็ตาม เพราะฉะนั้น “**ปรากฏการณ์-ธรรม-สภาวะธรรม-ปรมาตตัสสัจจะ**” (สังขตธรรม) ใดๆ นั้น ไม่ว่าจะ เป็น “**รูปธรรม**” หรือ “**นามธรรม**” (นามรูปแห่งขันธ์ ๕ = **สิ่งใดสิ่งหนึ่ง**) ก็ตาม จะประกอบด้วย ๔ อาการ ซึ่งก็เกี่ยวข้องกับขณเวลา (กาล ๓ อย่าง-ขณะ ๓ อย่าง) ดังนี้

(๑) “**กาลปวีตสนา**” หมายถึง หน่วยรวมรูปธรรมที่เล็กที่สุด หรือ หน่วยรวมเล็กที่สุด ซึ่งมีองค์ประกอบที่จำเพาะแน่นอนมารวมกันขึ้นอันเป็นส่วนย่อยของรูปธรรมประเภทนั้นๆ แต่ในที่นี้ ให้พิจารณาการจัดหมวดหมู่ของธรรมหรือสภาวะธรรมไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม ซึ่งจะมีลักษณะอาการได้แก่

- (๑) “**สหหุตติ**” คือ มีความเป็นไปร่วมกันแห่งเอกภาพอย่างเดียวกัน
- (๒) “**เอกุปปาตะ**” คือ ทั้งเกิดขึ้นด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว
- (๓) “**เอกนิโรธะ**” คือ ทั้งดับด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว
- (๔) “**เอกนิสสยะ**” คือ มีมหาภูตรูปเป็นที่อาศัยร่วมกันเป็นอารมณ์และลักษณะอันเดียว

(๒) “**กาลป**” [กะ-หลาบ] คือ หน่วยรวมย่อยของรูปธรรมทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วย “**อวินิพโกครูป ๘**” นั้น เป็น “**หน่วยแกน**” ยื่นพื้น ถ้าไม่มีองค์ประกอบอื่นร่วม ก็เป็น “**หน่วยรวมหมวด ๘ ล้วน**” เรียกว่า “**สุทธัญฐกกาลป**” (สุทธ=ล้วน + ัญฐก=หมวด ๘ + กาลป=หน่วยรวม) ดังกล่าวแล้ว แต่ถ้ามีองค์ประกอบอื่นเข้าร่วมเพิ่มขึ้น ก็เป็นกาลปต่างแบบออกไป โดยที่กาลปแต่ละแบบนั้นมีจำนวนองค์ประกอบร่วมอย่างเดียวกันเท่ากันตายตัว ถ้ามีองค์ประกอบ ๕ ก็เป็น “**นวก=หมวด ๕**” ถ้ามีองค์ประกอบ ๑๐ ก็เป็น “**ทสก=หมวด ๑๐**” ถ้ามีองค์ประกอบ ๑๑ ก็เป็น “**เอกาสก=หมวด ๑๑**” ถ้ามีองค์ประกอบ ๑๒ ก็เป็น “**ทวาทสก=หมวด ๑๒**” ถ้ามีองค์ประกอบ ๑๓ ก็เป็น “**เตรสก=หมวด ๑๓**” ในข้อนี้ ให้เปรียบเทียบและเทียบเคียงกับ ความรู้ทางโลกียะ เกี่ยวกับ “**โครงสร้างระบบโมเลกุล**” ที่อยู่ ศาสตร์สาขา “**ชีวเคมีวิทยา**” (Biochemistry) และ “**ฟิสิกส์ปรมาณู**” (Nuclear Physics) หรือ “**โมเลกุลวิทยา**” (Nanotechnology) อนึ่ง นักวิทยาศาสตร์ในศาสตร์สาขาดังกล่าวนี้ ถ้ามาปฏิบัติธรรม ยิ่งทำให้เข้าถึงพระธรรมในระดับต่างๆ ง่ายยิ่งขึ้น เพียงแต่ว่า “**อย่าคิดชั่ว-อย่าทำชั่ว**” เท่านั้นเอง

นอกจากนี้ ยังมีข้อพึงพิจารณาเป็นพิเศษ คือ “วิญญาณ ๖-วิญญาณธาตุ ๖” ย่อมหมายถึง “จิต ๘๘” พร้อมด้วยอาการลักษณะของจิตนั้นๆ ที่เรียกว่า “เจตสิก ๕๒” และ “รูป ๒๘” ได้แก่ “มหาภูตรูป ๔” กับ “อุปาทายรูป ๒๔” ซึ่งเมื่อบรรลุดัง “พระอรหัตตผลวิมุตติ” ก็จะเข้าถึง “พระนิพพาน” (อมตธาตุ) คือ ภาวะปราศจาก “จิต-เจตสิก-รูป” (ปรมาัตถธรรม ๔) แต่อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนการเกิดปัญญาในสมาธิและวิปัสสนานั้น เกิดจากการพิจารณาสภาวะธรรม หรือการมนสิการกรรมฐาน ด้วย “อนุปัสสนา ๗” ซึ่งสามารถต่อยอดเป็น “ปัญญา ๑๐” ดังนี้

“อนุปัสสนา ๗” ซึ่งทำให้เกิด “ปัญญา-ความรู้แจ้ง” ที่เรียกว่า “ปัญญา ๑๐” ได้แก่

- (๑) “ชวนปัญญา” — **ปัญญาเร็ว** โดยเจริญ “อนิจจานุปัสสนา” [เห็นความไม่เที่ยง]
- (๒) “นิพเพธิกปัญญา” — **ปัญญาทำลายกิเลส** โดยเจริญ “ทุกขานุปัสสนา” [เห็นความทุกข์]
- (๓) “มหาปัญญา” — **ปัญญามาก** โดยเจริญ “อนัตตานุปัสสนา” [เห็นความไม่ใช่ตัวตน]
- (๔) “ตักขปัญญา” — **ปัญญาคมกล้า** โดยเจริญ “นิพพิทานุปัสสนา” [หน่ายในกองทุกข์]
- (๕) “วิบูลปัญญา” คือ **ปัญญากว้างขวาง** โดยเจริญ “วิราคานุปัสสนา” [ดับความกระหายวิภวัญจะ]
- (๖) “คัมภีรปัญญา” — **ปัญญาลึกซึ้ง** โดยเจริญ “นิโรธานุปัสสนา” [ดับกิเลส]
- (๗) “อัสถามันตปัญญา” — **ปัญญาไม่ใกล้** โดยเจริญ “ปฏินิสัคคานุปัสสนา” [สลัดकिन]
- (๘) “ปฏิสัมภิตา ๔” — **ปัญญาแตกฉาน** โดยเจริญ “อนุปัสสนา ๗” [ปัญญาแตกฉาน-อุเบกขา]
- (๙) “ปุลลปัญญา” — **ปัญญาแน่นหนา** โดยเจริญ “ปัญญา ๘” [ความรู้ทั่วถ้วน-สัพพัญญู]
- (๑๐) “หาสปัญญา” — **ปัญญาร่าริง** โดยเจริญ “ปัญญา ๘” [ทิพยจักขุ-ปัญญจักขุ]

เพราะฉะนั้น ปัญญาสำคัญประการหนึ่ง ที่ควรทำความเข้าใจ คือ “ปฏิสัมภิตา ๔” หมายถึง **ปัญญาแตกฉาน** ผู้ที่มีปรีชาสามารถบรรลุดุคณวิเศษนี้ได้ เรียกว่า “ปฏิสัมภิตปัตตะ” (ข้อ ๕ ในอรหัตต์ ๕) คือ บุคคลผู้บรรลอรหัตตผลแล้วในเบื้องต้น ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่างแท้จริง ดังนั้น ผู้ที่ถือครองสมณเพศจึงหมายถึง “บุคคลผู้มีคุณชาติจะเป็นพระพุทธรเจ้า” ในกาลข้างหน้า องค์ความรู้ทั้งหมดที่มี “สัมปยุตตธรรม” มารวมกัน ทำให้เกิดความรู้ด้วย “อนุปัสสนา ๗” (ปัญญา ๑๐) ฉะนั้น ปัญญาแตกฉานในธรรมทั้งหลายนั้น จึงเป็นองค์ความรู้ที่เห็นและเข้าใจถูกต้องเกี่ยวกับ “อริยสัจจ์ ๔” ไม่ว่าจะเป็น “โลกียสัมมาทิฏฐิ” หรือ “โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ” ก็ตาม ที่สัมปยุตต์ด้วย “ปัจฉยธรรม” (ธรรมอันเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดสภาวะธรรมเดียวกัน) ทั้งหลายที่รากฐานมาจาก “ปฏิจสุมุปปบาท ๑๒” และ “ปฏิจสุมุปปันนธรรม” ทั้งหลาย (อัทธา ๓-สังเขป ๔-สนธิ ๓-วิภวัญจะ ๓-อาการ ๒๐-มูล ๒ รวมทั้ง กฎแห่งกรรม-กัมมัสดกตาปัญญา) โดยเฉพาะ “กาล ๓ อย่าง-อัทธา ๓” (อดีตอัทธา-อนาคมอัทธา-ปัจจุบันนัทธา) ซึ่งจะทำหน้าที่สงบระงับ “อวิชชา ๘” คือ ความไม่รู้จริงใน อริยสัจจ์-กาล ๓-ปฏิจสุมุปปบาท ๑๒ (อัทธปัจฉยการ) ให้พิจารณา

ธรรมรวม (สหหุตติ) อันเป็นหน่วยรวมเดียวกัน เพื่อเป็นแนวทางในกำหนดธรรมตามเป็นจริง ซึ่งต้องอธิบายด้วยข้อธรรมหลักและข้อธรรมย่อยต่างๆ ตามที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะมีศักยภาพในการประมวลผลได้ด้วยปัญญาในสมาธิและปัญญาในวิปัสสนา ดังนี้

ปฏิสัมภิทา ๔	อริยสัจจ์ ๔	อัทธา ๓	ปฏิจจนสมุปบาท ๑๒
อตฺถปฏิสัมภิทา	ทุกขอริยสัจจ์	อดีตอัทธา ๑	อนุโลมปฏิจจนสมุปบาท ๑
ธมฺมปฏิสัมภิทา	ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์	อนาคตอัทธา ๑	ปฏิโลมปฏิจจนสมุปบาท ๑
นิรุตฺตปฏิสัมภิทา	ทุกขนิโรธอริยสัจจ์	ปัจจุบันนัทธา ๑	โยนิโสมนสิการ
ปฏิภาณปฏิสัมภิทา	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์		ปฏิจจนสมุปบันนธรรม

อาหาร ๔	ขั้น ๕	สังขตลักษณะ ๓	ธรรมนิยาม ๓
กวจิณการอาหาร	ราคะ	ความเกิดขึ้น ปรากฏ ๑	สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง ๑
ผัสสาหาร	เวทนา ๓	ความดับสลาย ปรากฏ ๑	สังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์ ๑
มนัสสัจเจตนาหาร	ตัณหา ๓	เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ ๑	สังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน ๑
วิญญาณาหาร	นามรูป		
สภาวะธรรม	ปรมัตถะ	กฎธรรมชาติ	ไตรลักษณ์
อนิจจานุปัสสนา	พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง		ชวนปัญญา-ปัญญาเร็ว
ทุกขานุปัสสนา	พิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์		นิพเพธิกปัญญา-ปัญญาทำลายกิเลส
อนัตตานุปัสสนา	พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน		มหาปัญญา-ปัญญามาก
นิพพิทานุปัสสนา	พิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย		ตักขปัญญา-ปัญญาคมกล้า
วิราคานุปัสสนา	พิจารณาเห็นความคลายกำหนดในราคะ		วิบูลปัญญา-ปัญญากว้างขวาง
นิโรธานุปัสสนา	พิจารณาเห็นความดับแห่งเหตุความเกิด		คัมภีรปัญญา-ปัญญาลึกซึ้ง)
ปฏินิสสัคคานุปัสสนา	พิจารณาความถื่อมั่นตั้งไว้โดยความถื่อผิด		อัสสามันตปัญญา-ปัญญาไม่ใกล้
อนุปัสสนา ๗			

ดังนั้น ในความเป็นจริง ความเข้าใจที่ถูกต้องตามเป็นจริงนั้น (ปฏิสัมภิทา ๔-สัมมาทิฏฐิกับสัมมาสังกัปปะ) นั้น ย่อมเป็นการพิจารณาธรรม (วิมังสา-ธัมมวิจยะ) ทั้งหลาย ด้วยการจัดหมวดหมู่ด้วยอุบายวิธีที่แยกคายในใจอย่างถูกวิธีและชาญฉลาด (โยนิโสมนสิการ) เพราะความเป็นจริงด้วยความหมายสูงสุด ไม่สามารถอธิบายได้ด้วย “โลกสมมติบัญญัติ” ในทุกกรณีได้หมดทุกประการ คือ “ความจริงที่เหนือบัญญัติ” ที่หมายถึง (๑) **ปัญญาในสมาธิ** และ (๒) **ปัญญาในวิปัสสนา** ไม่ใช่ปัญญาที่เกิดจากอินทรีย์ทั้ง ๕ แต่เป็นผลรวมของกำลังพลแห่ง “อินทรีย์ ๖” ที่เป็น (๑) “สมถนิมิต” (ทัสสนะ) กับ (๒) “วิปัสสนานิมิต” (ญาณ) อันเหนือกำลังพลที่เกิดจาก “ปัญญาสามัญโดยโลกียวิสัย” ไม่ใช่ “ปัญญา” ล้วนๆ แต่เป็น “ญาณ” คือ *ปริชาหยังรู้* ที่สัมปยุตต์ด้วย “ญาณทัสสนะ-ยถาภูตญาณทัสสนะ” คือ *การเห็นตามเป็นจริงด้วยญาณในวิปัสสนาภูมิ* เพราะฉะนั้น ในการนั่งสมาธิวิปัสสนาธรรมทั้งหลายที่ปรากฏในจิตใจของตนเองอันเป็นเรื่องธรรมภายในนั้น จึงเป็นเรื่องที่ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาต้องสะสมทักษะกระบวนการคิดขึ้นไปเรื่อยๆ นั่นคือ ให้เห็นธรรมทั้งที่เป็น “รูปธรรม” กับ “อรูปธรรม” อย่างแท้จริง อันเป็นธรรมที่ประกอบด้วย “จิตินทรีย์” (นามรูปแห่งขั้น ๕) ไม่ใช่ “วัตถุนิยม-ลัจจนนิยม” เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องเป็น “วัตถุนิยม-จิตินิยม-ลัจจนนิยม” ในคราวเดียวกัน นั่นคือ “รูปธรรม-นามธรรม-ความจริงแห่งทัสสนะกับปัญญา” ที่เรียกว่า “*การค้นพบด้วยการเห็นและการยังรู้*” (สมถพละ-เจโตวิมุตติ กับ วิปัสสนาพละ-ปัญญาวิมุตติ) เพราะฉะนั้น การค้นพบความจริงของนักวิทยาศาสตร์ยังไม่เป็น “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ” เพราะเป็นการค้นพบเพื่อตอบสนอง “*ความต้องการตามกำลังของกิเลสตัณหา*” (หากินไม่ต่างจากสัตว์เดรัจฉานทั่วไปบนพิภพนี้ แย่งกัน เอาเปรียบกัน เบียดเบียนกัน เช่น การค้นพบระเบิดปรมาณูเอามาโยนใส่หัวกันกลัวภัยกันซ้ำหรือไม่ทันใจ) ไม่ใช่เพื่อความหลุดพ้นไปสู่ “*อริยภูมิ-โลกุตตรภูมิ*” ที่อริยชนพึงกระทำข้อแตกต่างกันระหว่างปัญญาชนทางโลกกับอริยชนทางธรรม คือ วิธีที่ใช้ประพฤติปฏิบัติในการศึกษา ที่เรียกว่า “*ไตรสิกขา-สมาทานไตรสิกขา*” (*ศีล-สมาธิ-ปัญญา = อธิศีล-อธิจิตต์-อธิปัญญา* นั่นคือ “*อนุปพพลสิกขา*” ที่ประกอบตามหลัก “*มัชฌิมาปฏิปทา*” ได้แก่ (๑) *เริ่มต้นด้วยปัญญา* (๒) *ดำเนินด้วยปัญญา* (๓) *นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง* ที่เรียกว่า “*อริยมรรคมีองค์ ๘*” นั่นคือ (๑) สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ (๒) สัมมาวาจา-สัมมากรรม-สัมมาอาชีวะ (๓) สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ) พระปริชาสามารถในการตรัสรู้ “*อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ*” ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ไม่ได้มีไว้เพื่อความโอ้อวดเหนือมนุษย์คนอื่น แต่เป็น “*การวิวัฒน์ปัญญาของมวลมนุษยชาติ*” ทั้งสองเผ่าพันธุ์ว่าจะเลือกประพฤติปฏิบัติตามหรือไม่ เพราะฉะนั้น ถ้าโยนพระธรรมใส่หัวใครได้ คนนั้นก็จะได้รับมหาผลานิสงส์แห่งปัญญาที่สามารถหลุดพ้นจากจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวงได้ ไม่เคียดร้อนเป็นทุกข์ทรมานอีกต่อไปทั้งชีวิต ถ้ายังอยู่บนโลกนี้ ก็มีแต่อยู่ในสுகติ ถ้าเป็นโลกหน้า ก็คือ “*พระนิพพาน*” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ในการพิจารณาสภาวะธรรมนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมก็ควรมีกระบวนการที่แตกต่างจากปุถุชนทั่วไป นั่นคือ “*การเป็นนักทฤษฎี*” ที่ทำหน้าที่ในการวิจัยธรรม (ธัมมวิจยะ) ที่ประกอบด้วยปัญญาแตกฉานใน “*อริยสังข ๔*” เช่นกัน

กระบวนการคิดในวิปัสสนาภูมิ		
สรรพสิ่ง	ความหมาย	ทฤษฎี
สังขลิกัตตะ	ปรมาตตะ	ธรรมทั้งปวง
อนุโลมปฏิจจสมุปบาท-ธัมมปฏิสัมภิตา	นิรุตติปฏิสัมภิตา	ปฏิภาณปฏิสัมภิตา
ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท-อตฺถปฏิสัมภิตา		
ขั้น ๕	ปรมาตฺตัจจะ	โลกียะ-โลกุตตระ
นามรูป-โลกียธรรม	ปรมาตฺถธรรม ๔: จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน	โลกียสัมมาทิฏฐิ
นามรูป-โลกุตตระธรรม		โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ
ปฏิสัมภิตา ๔	อริยสัจจ ๔	กิจในอริยสัจจ ๔
อตฺถปฏิสัมภิตา	ทุกขอริยสัจจ	ปริญญา
ธัมมปฏิสัมภิตา	ทุกขสมุทัยอริยสัจจ	ปหานะ
นิรุตติปฏิสัมภิตา	ทุกขนิโรธอริยสัจจ	สังนิกิริยา
ปฏิภาณปฏิสัมภิตา	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ	ภาวนา
ปัญญา ๓		
จินตามยปัญญา-สุตมยปัญญา-ภาวนามยปัญญา		
“สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงดับไปเป็นธรรมดา”		
ปัญญาเห็นธรรม-ปัญญาตรัสรู้		
ปัญญาในสมาธิ-สมถพลัง-เจโตวิมุตติ	ปัญญาในวิปัสสนา-วิปัสสนาพลัง-ปัญญาวิมุตติ	

ฉะนั้น กระบวนทัศน์ที่เกิดขึ้นการบวนการคิดในวิปัสสนาภูมินั้น จึงทำหน้าที่คล้ายการเจริญอนุสติอีกอย่างหนึ่ง ที่ประกอบด้วย “อนุปุพพปฏิปทา” คือ การประพฤติปฏิบัติตามลำดับ ได้แก่ (๑) อนุปัสสนา ๗ (๒) มหาวิปัสสนา ๑๘ (๓) การจำแนกอารมณ์ ๑๘ (๔) โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ที่ต้องดำเนินไปตาม “อนุปุพพลิกขา” คือ การศึกษาค้นคว้าตามลำดับ ได้แก่ (๑) อธิศีลสิกขา: สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ (๒) อธิจิตตสิกขา: สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ (๓) อธิปัญญาสิกขา: สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะไม่มีเวลาไปคิดนอกเรื่องในการเจริญภาวนา เพราะในแต่ละวันนั้น จะต้อง “มนสิการกรรมฐาน” อย่างเต็มกำลัง จนกว่าจะเกิดความเชี่ยวชาญหรือความชำนาญขึ้นจริงๆ เนื่องจากในความเป็นจริงนั้น “ภาษาธรรม” (ปรมาตฺตัจจะ) มีความแตกต่างจาก “ภาษาโลก” (สมมติสัจจะ) อย่างสิ้นเชิง ซึ่งกระบวนทัศน์นั้น ต้องมี “ความหมายอันสูงสุดโดยปรมาตฺต” (อรรถบัญญัติ) ไม่ใช่คำศัพท์สามัญที่มนุษย์เป็นคนกำหนดขึ้น (นามบัญญัติ) เช่น ในคำต่อไปนี้ ทางโลกมีนัยที่แตกต่างกัน คนไทย คนลาว คนญวน คนเขมร คนพม่า แต่ในทางธรรมนั้น พิจารณาเป็น (๑) **มหาภูตรูป** คือ ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ (๒) **อสุภสังขยา** คือ ความสำคัญในสิ่งปฏิกุศล ซึ่งจะเหมือนกันหมด แต่มีความแตกต่างกันที่ “จิตวิญญาณ” (อุปนิสัย-พื้นจิต)

ที่ทำให้แสดงกรรมแตกต่างกัน ๓ ด้าน ที่เรียกว่า “กรรม ๓” ได้แก่ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม (๓) มโนกรรม โดยจำแนกออกเป็น ๓ อย่าง ที่เรียกว่า “อภิสังขาร ๓” ได้แก่ “บุญ-บาป-อาณัญชา” ดังนี้

“อภิสังขาร ๓” หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่ง ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งผลแห่งการกระทำ เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม ได้แก่

- (๑) “บุญญาภิสังขาร” คือ อภิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็น กามาวจรและรูปาวจร
- (๒) “อบุญญาภิสังขาร” คือ อภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญ คือ เป็นบาป สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย
- (๓) “อาณัญชาภิสังขาร” คือ อภิสังขารที่เป็นอาณัญชา หรือ อรูปฌาน ๔ สภาพที่ปรุงแต่งภพอัน มั่นคง ไม่หวั่นไหว ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นรูปาวจร ๔ หมายถึงเอภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วย “สมาธิแห่งจตุตถฌาน” (อัปปนาสมาธิ) เป็นบาทวิถีมาก่อน คำว่า “อาณัญชา-อาณัญชะ” หมายถึง จตุตถฌาน และ “อรูปฌาน ๔-อรูปสมาบัติ ๔” ทั้งหมด ได้แก่ อากาสาณัญญาจตนา สมาบัติ ๑ วิญญาณัญญาจตนาสมาบัติ ๑ อากิญจัญญาจตนาสมาบัติ ๑ เนวสัญญานาสัญญาจตนา สมาบัติ ๑ เมื่อได้ “อาณัญชา” แล้ว ก็ย่อมเป็นบาทฐานในวิปัสสนาได้ เพราะจิตปราศจากนิวรณ์ดี แล้ว แต่บางคนที่บรรลุ “จตุตถฌาน” แล้ว ก็สามารถเข้าถึงอริยมุมิ (โลกุตตระ) ได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ให้ทบทวนลำดับในภาพประกอบข้างต้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง ลองพิจารณาอย่างละเอียดของการ สัมผัสคู่กันของธรรมทั้งหลาย (ญาณสัมผัส) ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” โดยอาศัยกระบวนการคิดอย่าง ฉลาดถูกวิธีตามหลัก “ปฏิจางสมุพบาท ๑๒-ปัจจยการ ๑๒” (อิทัปปัจจยการ-ตถตา-ปัจจย ๒๔) นั่นคือ (๑) “อนุโลมปฏิจางสมุพบาท” (Deduction-อนุมาน) คือ พิจารณาเห็นสาเหตุของการเกิดทุกข์ด้วย “อวิชา” ที่ ตามด้วยผลวิบากกรรม ที่เรียกว่า “สังสารทุกข์แห่งภวัจกร” ได้แก่ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุ ปายาส” ที่เป็นธรรมดา (ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ) กับ (๒) “ปฏิโลมปฏิจางสมุพบาท” (Induction-อุปมาน) คือ พิจารณาเห็นอุบายวิธีการดับสาเหตุของการเกิดทุกข์ คือ “การดับอวิชา” ได้ ย่อมดับ “สังสารทุกข์แห่ง ภวัจกร” ได้แก่ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” ที่เป็นธรรมดา (ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ) เพราะฉะนั้น คำว่า “โยนิโสมนสิการ” จึงเป็นบ่งบอกถึง ความฉลาดเชี่ยวชาญด้วยไหวพริบ ที่ประกอบด้วย “โศศล ๓” (Proficiency) ดังนี้

“โกศล ๓” (Proficiency) หมายถึง ความฉลาด-ความเชี่ยวชาญ ได้แก่

- (๑) “**อายุโกศล**” คือ ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ
- (๒) “**อุปายโกศล**” คือ ความฉลาดในความเสื่อม รอบรู้ทางเสื่อม และเหตุของความเสื่อม
- (๓) “**อุปายโกศล**” คือ ความฉลาดในอุปาย รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์ และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ

อนึ่ง ในการพิจารณาธรรม (มนสิการกรรมฐาน) นั้น ธรรมสำคัญๆ ต้องมีความสอดคล้องกันเป็นหนึ่งเดียว ด้วยเอกภาพเดียวกัน หรือมีการยอมรับสนับสนุนซึ่งกันและกัน ที่เรียกว่า “**ความถึงพร้อม**” (สัมปทา) อย่างเช่น “**โกศล ๓**” จะเกิดขึ้นได้ ก็ย่อมเกิดจากเหตุปัจจัยจากธรรมอื่นด้วยที่คอยสนับสนุนจาก “**ปฏิสัมภิตา ๔**” บ้าง “**อริยสัจ ๔**” บ้าง “**กิจในอริยสัจ ๔**” บ้าง “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” หรือ ที่เรียกว่า “**สมถนิมิต**” กับ “**วิปัสสนานิมิต**” เป็นต้น แต่ที่สำคัญ คือ “**อนุตตรियะ ๓**” (Excellent States) ดังนี้

“**อนุตตรियะ ๓**” หมายถึง **ภาวะอันยอดเยี่ยม-สิ่งที่ยอดเยี่ยม** ได้แก่

- (๑) “**ทัตสนาอนุตตรियะ**” คือ **การเห็นอันเยี่ยม** ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม (ปัญญาเห็นธรรม-ดวงตาเห็นธรรม) หรือ อย่างสูงสุด นั่นคือ “**การเห็นนิพพาน**”
- (๒) “**ปฏิบัติอนุตตรियะ**” คือ **การปฏิบัติอันเยี่ยม** ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่ายหมายเอา “**มรรคมีองค์ ๘**” โดยเฉพาะการเข้าถึง “**อัฐมัคคังควิภาวนญาณ**” (ญาณคือทำให้แจ้งซึ่งองค์แห่งมรรค ๘ = มัคคังคะ ๘) ได้
- (๓) “**วิมุตตานอนุตตรियะ**” คือ **การพ้นอันเยี่ยม** ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัตินั้น นั่นคือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือ “**นิพพาน**”

เพราะฉะนั้น การฝึกฝนสร้างประสบการณ์ในการเจริญภาวนาจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง การฝึกฝนในด้านทฤษฎี และภาคปฏิบัติจึงต้องเจริญพัฒนาขึ้น อย่างเท่าเทียมกัน เพื่อพิจารณาปรับปรุง แก้ไข ให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยๆ และประการสำคัญ คือ ได้สั่งสมพอกพูนประสบการณ์ในการจำแนกแยกธรรมทั้งหลาย (สัมมวิจยะ) ในลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกัน เป็นการฝึกฝนธรรมใน (๑) ปฏิสัมภิตา ๔ (๒) อริยสัจ ๔ (๓) กิจในอริยสัจ ๔ (๔) ปฏิจสมุปบาท ๑๒ (๕) ปฏิจสมุปบันนธรรม (๖) ไตรลักษณ์ (๗) โยนิโสมนสิการ (๘) อริยมรรคมีองค์ ๘ และ (๙) โพธิปักขิยธรรม ๓๗ (อันเป็นฐานสำคัญแก่สมาธิและวิปัสสนา) ในการพิจารณาอยู่เนืองๆ เจริญให้มาก ทำให้มาก ทำให้สมบูรณ์บริบูรณ์ ทำให้ยิ่งไพบูลย์ขึ้นไป ย่อมประสบความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม ทุกอย่างขึ้นอยู่กับการประพฤติปฏิบัติของตนเป็นสำคัญ เพราะการตรัสรู้ นั้น ย่อมเกิดขึ้นวาระแห่งตน เพียงแต่ผู้เดียว ไม่ใช่เป็นหมู่คณะ อีกอย่างหนึ่ง กิเลสของตนเพียงแต่ผู้เดียว มันก็กำจัดได้ยากพอสมควร ถ้าไปรวมกับของคนอื่นด้วย ก็ยิ่งไปกันใหญ่ มีแต่จะวินาศสันตโรมากกว่าเจริญยิ่งขึ้น ฉะนั้น ผู้ที่มีพระอริยสงฆ์เป็นกัลยาณมิตรคอยให้คำแนะนำในการปฏิบัติธรรม จึงนับว่า โชคดี ไม่ใช่โชคส่วนบุคคล หรือบุคคลผู้hiba

เสียคุณอันใหญ่ หมดโอกาสบรรลุลोकุตตรธรรมได้ในชาตินี้ แต่อย่างไรก็ตาม ในการปฏิบัติธรรมทุกอย่าง เริ่มต้นที่ตนเอง ถึงจะมีมารมาผจญก็คลาดแคล้วจากบ่วงมารเหล่านั้น เมื่อวาระแห่งตนมาถึงอย่างไรก็สะดุ้งทิ้งละจากพวกมารทั้งหลาย ที่คอยเป็นอุปสรรคขัดขวางไม่ให้เข้าถึงคุณความดี แม้แต่ “เทพุตตมาร” ก็ไม่สามารถมาขัดขวางล่อลวงให้ติดอยู่ในกามราคะได้ การเอาชนะใจของตนเองได้นั้น จึงเป็นเรื่องยิ่งใหญ่ การเลือกอยู่ในสภาวะแวดล้อมที่เอื้อในการทำดี ก็เป็นเรื่องใหญ่เช่นกัน จนรวมถึงการเจริญ “กัลยาณมิตรตา” คือ ความมีกัลยาณมิตร ย่อมเป็น “เหตุปัจจัย” (ปัจจัยโดยเป็นเหตุ) หรือ “อุปนิสสยปัจจัย” (ปัจจัยโดยเป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้า) คอยค้ำจุนในเข้าถึง “กระแสแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรค” ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเข้าถึง “โยนิโสมนสิการ” ดังนี้

“โยนิโสมนสิการ” หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ ทำในใจโดยแยกกาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

นอกจากนี้ ธรรมข้ออื่น ที่ได้รับยกย่องคล้ายกับโยนิโสมนสิการนี้ ในบางแง่ ได้แก่

- (๑) “อัปมาตะ” คือ ความไม่ประมาท
- (๒) “วิริยารัมภะ” คือ การปรารถนาความเพียร ทำความเพียรมุ่งมั่น
- (๓) “อัปปิจจตา” คือ ความมักน้อย ไม่เห็นแก่ได้ ไม่พอกพูนกิเลส
- (๔) “สันตุกฺขิ” คือ ความสันโดษ ไม่คลุกคลีหมู่คณะ
- (๕) “สัมปชัญญะ” คือ ความรู้ตัว สำนึกตระหนักชัดด้วยปัญญา
- (๖) “กุสลธัมมานุโยค” คือ การหมั่นประกอบกุศลธรรม
- (๗) “ศีลสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมตั้งตนอยู่ในวินัยและมีความประพฤติทั่วไปดีงาม
- (๘) “ฉันทสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมแห่งความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
- (๙) “อตฺตสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมแห่งคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์แล้ว
- (๑๐) “ทิกฺขุสัมปทา” คือ การตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล
- (๑๑) “อัปมาทสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท
- (๑๒) “โยนิโสมนสิการสัมปทา” คือ ความฉลาดคิดแยกกายให้เห็นความจริงและหาประโยชน์ได้

เพราะฉะนั้น ปรัชญาสามารถในการสังเคราะห์หาลักษณะร่วมที่เป็น “ลักษณะสากล” (Universality) ก็เป็นทักษะสำคัญในการพัฒนา “กระบวนการคิด” (Conceptualization) หรือบรรทัดฐานที่เป็นเกณฑ์ (Criteria) สำคัญในการกำหนดทิศทางในการบำเพ็ญเพียรภาวนาที่ถูกต้องตามหลัก “มัชฌิมาปฏิปทา” ที่เรียกว่า “ทฤษฎี” (Theory) นั่นคือ “ทฤษฎีสัมปทา-สัมมาทฤษฎี” หมายถึง การตั้งอยู่ในหลักความคิด ความเชื่อถือ ที่ถูกต้องดีงาม มีเหตุผล เช่น ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ได้แก่ (๑) “อริยสัจจ์ ๔” คือ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ (๒) “ปฏิจจนสูตรปาท ๑๒” คือ การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม การที่ถึงทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น และ (๓) “ปฏิจจนสูตรป็นนธรรม” (คือ ธรรมที่มีเหตุปัจจัยเกิดขึ้นอย่างเดียวกัน) ในข้อ “อัทธา ๓-กาล ๓ อย่าง” เพื่อทำหน้าที่คอยสำรวจระวังไม่ให้ “อวิชชา ๘” เข้าบุกกุก “ครอบงำจิตใจ” และ “ปิดบังปัญญา” ให้พิจารณาการสรุปข้อทฤษฎีของ (๑) หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และ (๒) หลวงปู่ทา จารุขัมโม ดังนี้

ไม้ชกกก หกพันง่า (กายใจ)
 กะปอมกำแล่นขึ้น มือละฮ้อย (อวิชชา)
 กะปอน้อยแล่นขึ้น มือละพัน (ตัณหา)
 โตได้มาប់ทัน แล่นขึ้นนำคู่มือๆ (กิเลส)

ภาวนาธรรม: หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต (๒๔๑๓-๒๔๕๒)

รู้อยู่ที่ใจ-ดูอยู่ที่ใจ-เห็นอยู่ที่ใจ
 ฟังอยู่ที่ใจ-กำหนดอยู่ที่ใจ
 ให้เห็นความแจ้ง-ความสว่าง-ความสงบ-ขึ้นในใจ

ภาวนาธรรม: หลวงปู่ทา จารุขัมโม (๒๔๕๒-๒๕๕๐)

ในการหาข้อสรุปทางทฤษฎีนั้น ต้องกินเวลานานไม่เท่ากัน เพราะขึ้นกับความแตกต่างของเขาวัวปัญญาในแต่ละบุคคล ขอบเขตความกว้างลึกของทฤษฎีที่จะอธิบายปรากฏการณ์ทั้งหลาย (Phenomena) หรือสภาวะธรรมทั้งหลาย ได้อย่างครอบคลุม ซึ่งมีความหมายสูงสุดโดยปรมาตม์ คือ “อรรถบัญญัติ” (นิยามที่เหนือโลกสมมติบัญญัติ) นั่นคือ “ปรมาตมธรรม ๔” ได้แก่ “จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน” = พระอภิธรรม) ไม่ใช่ “นามบัญญัติ” (การสร้างคำสร้างศัพท์ขึ้นเพื่อนิยามความหมายโดยมนุษย์) คำว่า “ใจ” (Mind) ของหลวงปู่ทา จารุขัมโม นั้นหมายถึง “จิตใจ” (Consciousness = จิต ๘๕ หรือ จิต ๑๒๑) หรือ “จิตวิญญาณ” (Spirituality) เพราะฉะนั้นองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนานั้น นำธรรมทุกอย่างมาประมวลอยู่ใน “จิต-สมาธิ = จิตตัววิปัสสนาด้วยสติสัมปชัญญะ” (สมถนิมิต = ฌาน) และ “ปัญญา = ปรัชญาหยั่งรู้” (วิปัสสนานิมิต = จักขุ-ญาณ-ปัญญา-

วิชา-แสงสว่าง) ฉะนั้น ใครจะปฏิบัติได้ถึงตรงไหนนั้น ก็ขึ้นอยู่กับแรงจิตอธิษฐานบารมีของแต่ละบุคคล ซึ่งบางคนอาจใช้ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย หรืออีกหลายๆ ชาติ ก็ได้ เพราะพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เนื่องจากเป็นความจริงสูงสุดโดยปรมาตม์ จะบรรลุมือไหว ก็เป็นเมื่อนั้นเสมอ ไม่อ่อนข้อให้แกกเลสตัณหาที่มนุษย์นับถือศรัทธา เพราะฉะนั้น เกร็ดธรรมคำคมของครูบาอาจารย์ด้าน วิปัสสนานั้น จึงเป็นข้อสรุปทางทฤษฎี ที่แต่ละท่านได้เห็นและปฏิบัติมา ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมวิเคราะห์อย่างละเอียดย่อมเห็นธรรมทั้งหลายในนั้นอย่างแน่นอน

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาและปรัชญาที่คู่ควรกับเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่ฉลาดมีปัญญา ไม่ใช่พวก โง่ๆ คือ “โง่เขลาเบาปัญญา” ถัดจะมีโอกาสได้ศึกษาพระธรรมดังกล่าวนี้ ก็ยังไม่เกิดปัญญาที่จะเห็นธรรมได้ จะอาศัยเพียงแต่ “ความดี” (ศีล) อย่างเดียวเท่านั้น ยังไม่เพียงพอ ต้องประกอบด้วย “การสมาทานไตรสิกขา” อย่างหนักแน่น ได้แก่ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” (บุญ-ฉาน-ญาณ = *ยถากุตญาณทัสสนะ*) ไม่ใช่อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว สำหรับ “ความดี” นั้น ยังจัดอยู่ใน “กามาวจรธรรม” กับ “รูปาวจรธรรม” ยังไม่สามารถข้ามขั้นสู่ธรรมในระดับ “โลกุตตระ” ก็เป็นไปได้แค่บาทฐานไปสู่ “สมาธิ” และ “วิปัสสนา” ถ้าไม่มี “ความดี” การก้าวสู่ “โลกุตตรภูมิ” นั้น ย่อมเป็นไปได้เลย ถ้าฝ่าฝืนให้เป็นก็คือ “โจรปล้นสมาธิและทัสสนะ” (ตั้งใจอย่างชั่วๆ เห็นอย่างชั่วๆ) ดังนี้

มรรควิธี	
มิจฉัตตะ ๑๐-มิจฉามรรค	สัมมัตตะ ๑๐-สัมมามรรค
มิจฉาทิฏฐิ-เห็นผิด	สัมมาทิฏฐิ-เห็นชอบ ได้แก่ อริยสัจ ๔ กุศล-อกุศล ปฏิจจสมุปบาท ๑๒
มิจฉาสังกัปปะ-คำริผิด	สัมมาสังกัปปะ-คำริชอบ ได้แก่ กุศลวิตก ๓
มิจฉาวาจา-วาจาผิด	สัมมาวาจา-เจรจาชอบ ได้แก่ วิสุจิริต ๔
มิจฉากัมมันตะ-กระทำผิด	สัมมากัมมันตะ-กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจิริต ๓
มิจฉาอาชีวะ-เลี้ยงชีพผิด	สัมมาอาชีวะ-เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ
มิจฉาวายามะ-พยายามผิด	สัมมาวายามะ-พยายามชอบ ได้แก่ สัมมัปปธาน ๔
มิจฉาสติ-ระลึกลับผิด	สัมมาสติ-ระลึกชอบ ได้แก่ สติปฏิฐาน ๔
มิจฉาสมาธิ-ตั้งจิตผิด	สัมมาสมาธิ-ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฉาน ๔
มิจฉาญาณ-รู้ผิด	สัมมาญาณ-รู้ชอบ ได้แก่ ผลญาณ
มิจฉาวิมุตติ-หลุดพ้นผิด	สัมมาวิมุตติ-หลุดพ้นชอบ ได้แก่ อรหัตตผลวิมุตติ
ภูมิแห่งวิภูฏะ	ภูมิแห่งวิวิภูฏะ

หมายเหตุ: “มัลลคณฺหาณ” คือ “อริยมรรคมืองค์ ๘” หรือ “อัญญมัลลคังควิภาวนญาณ”

ด้วยเหตุนี้ การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่ยากและรู้ผลได้ช้า ส่วนคุณสมบัติของบุคคลที่จะเป็น “พุทธะ-พระพุทธเจ้า” ได้นั้น ก็ต้องเหนื้อมวลมนุษย์ด้วยกันขึ้นไปอีกหลายชั้น ที่จะบรรลุผลแห่งการปฏิบัตินั้นได้ นั่นคือ “**อริยมรรค**” หมายถึง ธรรมชั้นบรรลุผลแห่งการปฏิบัติ เช่น *ฌาน-อภิญา-มรรค-ผล* หรือเรียกอีกอย่างว่า “**อุตตริมนุสสธรรม**” หมายถึง ธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม ธรรมล้ำมนุษย์ ได้แก่ *ฌาน-วิโมกซ์-สมาบัติ-มรรคผล* บางทีเรียกให้ง่ายว่า “**ธรรมวิเศษ-คุณวิเศษ-คุณพิเศษ**” ฉะนั้น คนที่มาบวชอย่างซีกลากจีเรื้อน (นิสัยสันดานยังขัดเกลาไม่ได้ดี) มีปัญญาแค่หางอึ่ง จึงมีสิทธิ์ทุศีลได้ตลอด จัดอยู่ในพวกอถัสซี (พวกหน้ามีนหน้าค่าน) หรือทำผิดพระธรรมวินัยอย่างร้ายแรง ที่เรียกว่า “**พวกเดียรฉัตร**” หรือภิกษุที่ละเมอไปเข้าลัทธิเดียรฉัตรนี้ “**ติดถียปักกันตะกะ**” (ซึ่งในไสยาศาสตร์ เวทมนต์ อาคม) เพราะฉะนั้น การจะเข้าถึง “**ความเป็นพุทธะ**” (พระโพธิสัตว์) ได้นั้น จึงต้องอาศัยการประพฤติปฏิบัติอันยิ่ง คือ “**ปฏิปทาอันยิ่ง ๓ อย่าง**” ที่เรียกว่า “**บารมี-อุปบารมี-ปรมัตถบารมี**” (ทศบารมี) ได้แก่

- (๑) **ทาน**-การให้เสียสละ
- (๒) **ศีล**-ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย
- (๓) **เนกขัมมะ**-ความปลีกตัวปลีกใจจากกาม
- (๔) **ปัญญา**-ความรอบรู้หยั่งรู้เหตุผล
- (๕) **วิริยะ**-ความเพียร
- (๖) **ขันติ**-ความอดทน
- (๗) **สังกะ**-พูดจริง ทำจริง และ จริงใจ โดยไม่เสียดธรรม
- (๘) **อธิษฐาน**-ความตั้งใจมั่น
- (๙) **เมตตา**-ความรักใคร่ โดยไม่เสียดธรรม
- (๑๐) **อุเบกขา**-ความวางใจเป็นกลาง โดยไม่เสียดธรรม

อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้เวลาในบำเพ็ญบารมีถึง ๕๐๐ ชาติ คือ เกิดแล้วเกิดอีกจนถึงโอกาสบรรลุซึ่ง “**โลกุตตรธรรม**” ที่เรียกว่า “**อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ**” ได้ในชาติสุดท้าย จึงได้เป็น “**พระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา**” (พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ แห่งภัทรกัป) ที่เรียกว่า “**พระปัญจาริกพุทธเจ้า**” ซึ่งหมายถึง พระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาเป็นเลิศในการตรัสรู้ธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น คนที่เกิดมาชาตินี้ ได้เจอพระศาสนาแห่งพุทธะนี้ ถือว่าเป็นผู้มีโชคดี ถ้าได้ทุ่มเทกายใจในการปฏิบัติธรรมให้ถึงแก่นพระศาสนาอย่างแท้จริง ไม่ทำตัวเหมือนจิ้งจกตัวเหี้ย หลอกตัวเองและคนอื่นไปวันๆ หากินเลี้ยงชีพอย่างผิดๆ (บาปกินหัวกินกระบาล) แต่ถ้าคิดว่าตนเองปัญญาไม่พร้อม ก็ให้ศึกษาอย่างจริงจัง มันไม่กินความสามารถของเราได้ ถ้าทำจริง “**อย่าใจหยาเหมือนปลาชิว**” คือ เข้าทำนอง “**งานหนักไม่เอา งานเบาไม่สู้**” (ไม่เกิดศรัทธาและฉันทะอย่างแรงกล้าในพระศาสนา) พวกที่จิตตอุปกิเลสครองงำ (อุปกิเลส ๑๖: สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ดูจฝ้าเปรอะเปื้อนสกปรก ย่อมไม่ได้ดี) ดังนี้

“อุปกิเลส ๑๖” หมายถึง **กรรมเครื่องเศร้าหมอง** สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก **ดุจผ้าประอะเปื้อนสกปรก** ย้อมไม่ได้ดี ได้แก่

- (๑) **“อภิวาสนโลภะ”** คือ คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลกไม่สมควร
- (๒) **“พยาบาท”** คือ คิดร้ายเขา
- (๓) **“โกธะ”** คือ ความโกรธ
- (๔) **“อุปนาหะ”** คือ ความผูกโกรธ
- (๕) **“มักขะ”** คือ ความลบหลู่คุณท่าน
- (๖) **“ปลาสะ”** คือ ความดีเสมอ
- (๗) **“อิสสา”** คือ ความริษยา
- (๘) **“มัจฉริยะ”** คือ ความตระหนี่
- (๙) **“มายา”** คือ มารยา
- (๑๐) **“สาถะยยะ”** คือ ความโอ้อวดหลอกเขา
- (๑๑) **“ถัมภะ”** คือ ความหัวดีอวดต่าง
- (๑๒) **“สาร์มภะ”** คือ ความแข่งดี
- (๑๓) **“มานะ”** คือ ความถือตัวทะนงตน
- (๑๔) **“อติมานะ”** คือ ดูหมิ่นเขา
- (๑๕) **“มทะ”** คือ ความมัวเมา
- (๑๖) **“ปมาทะ”** คือ ความประมาท เลินเล่อ

เพราะเหตุนี้ ขั้นตอนในปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา จึงเริ่มต้นด้วย **“อนุปพพิทกขา”** คือ การศึกษาที่ต้องทำตามลำดับ ที่ปฏิสังขตด้วยหลัก **“มัชฌิมาปฏิปทา”** ได้แก่ (๑) **เริ่มด้วยปัญญา** (๒) **ดำเนินด้วยปัญญา** และ (๓) **นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง** โดยต้องปฏิบัติจริงด้วยลำดับต่อไปนี้

- (๑) **อธิศีลสิกขา:** สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ เพื่อกำจัดกิเลสอย่างหยาบ **“วิติกมกิเลส”**
- (๒) **อธิจิตตสิกขา:** สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ เพื่อกำจัดกิเลสอย่างกลาง **“ปริยภูฐานกิเลส”**
- (๓) **อธิปัญญาสิกขา:** สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ เพื่อกำจัดกิเลสอย่างละเอียด **“อนุสยกิเลส”**

ฉะนั้น ในขั้นตอนที่จะกำจัดกิเลสทั้งหลายนั้น คือ การชำระไตรสิกขาให้บริสุทธิ์ ที่เรียกว่า **“วิสุทธิ ๓”** พร้อมด้วย **“โพธิปักขิยธรรม ๓๗”** ดังนี้

“วิสุทธิ ๗” หมายถึง ความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือนิพพาน ได้แก่

- (๑) “ศีลวิสุทธิ” — **ความหมดจดแห่งศีล** คือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้ขึ้นไปเพื่อสมาธิ วิสุทธิมีคํ่าว่าได้แก่ ปาฐวิสุทธิ ๔
- (๒) “จิตตวิสุทธิ” — **ความหมดจดแห่งจิต** คือ ฝึกรวมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา วิสุทธิมีคํ่าว่าได้แก่ สมาบัติ ๘ พร้อมทั้งอุปจาร
- (๓) “ทัญญูวิสุทธิ” — **ความหมดจดแห่งทัญญู** คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด **ข้อนี้** จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสังข [อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข]
- (๔) “กัณหาวิตรณวิสุทธิ” — **ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข่มพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้** คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ [ปฏิจาสัมุปปาต ๑๒] ข้อนี้ตรงกับ “**ธรรมจตุตถญาณ-ยถาภูตญาณ-สัมมาทัสสนะ**” และจัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสังข
- (๕) “มัลลคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ” — **ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง** คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากาลป จมมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย [**ไตรลักษณ์-สามัญญลักษณะ** ได้แก่ “อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา”] อันเรียกว่า “**อุทยัพพยานุปัสสนา**” เป็นตรมวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมี “**วิปัสสนูปกิเลส**” เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั้นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีคือ “**วิปัสสนาญาณ**” นั้นต่อไป **ข้อนี้** จัดเป็นขั้นกำหนดมัลลสังข
- (๖) “ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ” — **ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน** คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่ “**อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ**” ที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึง “**สังขานูโลมิกญาณ**” หรือ “**อนุโลมญาณ**” อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิด “**โคตรญาณ**” คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่ง “**ความเป็นปุถุชน**” กับ “**ความเป็นอริยบุคคล**” โดยสรุป วิสุทธิข้อนี้ ก็คือ “**วิปัสสนาญาณ ๕**” [กระบวนการทวารขั้น ๕]
- (๗) “ญาณทัสสนวิสุทธิ” — **ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ** คือ ความรู้ใน “**อริยมรรค ๘-มรรคญาณ**” [ปัญญาอริยะ-โลกุตตรปัญญา] อันเกิดถัดจาก “**โคตรญาณ**” เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจาก “**มรรคญาณ**” นั้นๆ “**ความเป็นอริยบุคคล**” ย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ในข้อปฏิบัติตามขั้นตอนใน “วิสุทธิ ๗” นี้ ให้คำนึงถึง “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” เป็นสำคัญ อนึ่ง พึงสำรวมระวัง คือ การปฏิบัติธรรมไม่ใช่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เป็นมหาเศรษฐีในโลกชาตินี้ มันเป็นเรื่องคนละประเด็น แต่ถ้าการเป็นบุคคลที่ทรงศีลให้บริสุทธิ์จริง ก็อยู่ในสุคติเกินมนุษย์ทั่วไปแล้ว แล้วอยากได้สวรรค์วิมานอะไรกันมากกว่านี้อีก ให้พิจารณาธรรมต่อไปนี้ เกี่ยวกับ “ศีลบริสุทธิ์” แล้วทำให้เกิดอะไร อ่านแล้วคิดเอง ดังนี้

ศีลนะ สุคะติง ยันติ = ศีลเป็นเหตุให้ถึงสุคติ

ศีลนะ โภคะสัมปะทา = ศีลเป็นเหตุให้ถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์

ศีลนะ นิพพุตัง ยันติ = ศีลเป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน

ตัสม่า สัลลံ วิสตะเย = เพราะเหตุนั้นพึงชำระศีลให้หมดจด

ดังนั้น ในการถอดรหัสถึงความหมายที่ลึกซึ้งจากคถาคถาข้างต้นนี้ ถ้าศีลบริสุทธิ์ยอมทำให้ถึง “นิพพาน” ได้ เช่นกัน เมื่อศีลบริสุทธิ์ ย่อมทำให้จิตปราศจาก “อกุศลกรรมบถ ๑๐” (กายทุจริต ๓-วจีทุจริต ๔-มโนทุจริต ๓) ความดียอมต่อยอดด้วยความดี เริ่มทำจิตใจให้ปราศจากนิรณด้วยการเจริญสมาธิ (ฌาน ๔-รูปฌาน ๔) เมื่อจิตปราศจากนิรณ และเจริญจนถึง “อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งจตุตถฌาน” ได้ ย่อมเกิด “ปัญญาในสมาธิ” (ญาณทัสสนะ) และเกิดปัญญาหยั่งรู้ในวิปัสสนา (ญาณ ๑๖) คือ “ปัญญาในวิปัสสนา” (ญาณ: จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง) คำที่ใช้อธิบายในขั้นต่างๆ นี้ ดูเหมือนง่ายๆ เป็นสามัญ แต่ในความเป็นจริง เป็นเรื่องของคุณชาติแห่งความเป็นพระอรหันต์ ที่จะบรรลุเข้าถึงภูมิแห่งโลกุตระนี้ได้จริง ไม่ใช่ปุถุชนทั่วไปผู้บาปหนาชั่วหนักที่พึงจะเข้าถึงได้ ในการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั้น การเกิดปัญญาที่หลากหลายยอมเกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจสมาธิ และอำนาจวิปัสสนา นั่นคือ “การเห็นทุกข์” ๑ “สาเหตุแห่งทุกข์” ๑ “กฎแห่งกรรม-กัมมัสสกตาปัญญา” (ปฏิจาสุมุปาบท ๑๒) ๑ “ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์” ๑ จากนั้นจึงจะก้าวสู่ “โลกุตระภูมิ” (โดยผ่านโคตรกุกุณ) ที่ประกอบด้วย (๑) **มัคคญาณ** (๒) **ผลญาณ** (๓) **ปัจจบเวกขณญาณ** (๔) **อาสาวัชยญาณ** (๕) **สัมโพธิญาณ** (๖) **พระนิพพาน** ตามลำดับ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ เรียกว่า “การวิวัฒน์ปัญญาแห่งมวลมนุษยชาติ” อย่างแท้จริง จากการบรรยายธรรมทั้งหมดนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมคงจะถึงบางอ้อได้แล้ว นั่นคือ (๑) “การเห็นตายก่อนตา” (ปฏิจาสุมุปาบท ๑๒) คือ ปัญญาเห็นธรรมทั้งหลาย ที่มีกำลังพลในการจำแนกแจกธรรมได้ และ (๒) “การเห็นนิพพานก่อนนิพพาน” (ไตรลักษณ์) คือ ปัญญาตรัสรู้หรือริชธรรมได้จริง.

